

Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri*

Muzaffer DURAN**

ÖZET

Pers kralları yapmış oldukları fetihlerle imparatorluk sınırlarını muazzam genişliğe ulaştırmıştı. Üç kıtaya yayılan Pers nüfuzunu daim kılabilmek için bir yönetim sistemine ihtiyaç duyan Persler bu meseleye “satraplık” olarak bilinen bir nevi eyalet sistemi ile çözüm bulmuşlardır. Sınırları ve yükümlülükleri zaman zaman değişen eyaletlerin yönetilmesi için “satrap” adı verilen ve genelde merkezden atanan valiler görevlendirilmiştir. Doğrudan kral tarafından atanan satraplara bir takım görev ve sorumluluk yüklenmiştir.

Sınırların genişliğine bağlı olarak gerek merkezi otoriteye uzaklık, gerekse satraplık garnizonlarına konuşlandırılan askeri birliklerin varlığı ve özellikle önemli satraplıklara kraliyet aile üyelerinin atanması kralların bir takım önlemler almasına neden olmuştur. İsyana, ayaklanma, bağımsızlık mücadelesi gibi çıkabilecek herhangi bir olumsuz durumu önceden engellemek amacıyla satraplıklara çeşitli memurlar atayan krallar, esasen askeri ve ticari amaca hizmet eden yol ağları ile satraplıkları birbirine bağlamıştır. Büyük İskender tarafından bir takım değişikliklerle kullanılan bu sistem onun ölümünden sonra sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Persler, Satraplık, Satrap,*

Satrapy System in Persian Management Organization

ABSTRACT

The Persian Kings had reached enormous width border of the Empire with conquests. Persians are needed to form a government for continuity of Persian influence spread over three continents. They found the solution to this problem with a kind of province system known as “satrapy”. Called “satrap” and usually appointed from center governors are appointed to the Management of province that changing from time to time boundaries and obligations. Directly appointed by the kings to satraps have been encumber a number of duties and responsibilities.

The kings led to take some precautions depending on width boundary both distance from central authorities and the presence of troops deployed to satrapy garrisons -especially appointment of members of the royal family to important satrapy. The kings has appointed several officers to satrapy so as to preclude any negative situations that may arise such as riot, upheaval, independence struggle. Furthermore kings are connecting each satrapy with road networks that serving military and commercial purposes. Has been used by a number of changes to the system by Alexander the Great and the system came to an end after his death.

Keywords: *Persians, Satrapy, Satrap,*

* *Bu çalışma, Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.*

** *Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, muzafferduram@sdu.edu.tr*

Giriş

Araştırmalara göre M.Ö. 5000'lerde Kuzey Kafkasya'da ve Ural Dağları'nın batısında yaşayan Hint-Avrupa kavimlerinin M.Ö. 3000 civarında göç etmeye ve geniş Asya topraklarında yerleşmeye başladığı görülmektedir. MÖ. II. binyılın ortalarında kendilerine "Arya" (şerefli) adını veren bir kavim, hüküm sürmeye başladıkları coğrafyaya *İranvîç* adına izafeten *İran* adını vermiştir. Bu coğrafyada göçebelikten yerleşik yaşama geçen Arya(n) kavimlerinden ilki Medler ve Persler olmuştur¹. Başlangıçta Medlere bağlı şekilde yaşamlarını sürdüren Pers kavimleri² (Ahameneş/Akamemid) I. Kambyses'in oğlu ve halefi olan, Akamenid hanedanlığının kaderine yön verecek ve Persleri zirveye çıkararak bir imparatorluğun temellerini atan kurucu kral II. Kyros (Büyük Kyros) tarih sahnesinde boy göstermeye başlamış, düzenli bir ordu kurduktan sonra Med kralı Astyages'e karşı isyan edip Medleri bozguna uğratmış ve İran havzasından Kızılırmak'ın doğusuna kadar büyük Pers krallığını kurmuştur³.

II. Kyros döneminde Anadolu, Babil, Suriye'nin bir kısmı, Fenike şehirleri; halefi Kambyses zamanında Mısır; I. Darius dönemindeyse Avrupa'ya kadar ulaşan Persler üç kıtada da varlığını hissettirmeyi başarmışlardır. Fakat bu durum imparatorlukta bir idare meselesinin vuku bulmasına neden olmuş, Persler de bu soruna "Satraplık" diye bilinen bir nevi eyalet sistemi ile çözüm aramışlardır.

Satrap Teriminin Literatürdeki Yeri ve Tanımlanması

Antik kaynaklarda *satrap* terimi eski Pers yazıtlarında *xšaçapāvān* (xšaça-pāvān), Akkadca'da *abšadrapanu*, İncil Aramicesinde ve İbranice'de *ahašdarpan*, imparatorluk Aramicesinde *hšatrapan*, Mısırca'da *Hštrpn*, Likçe'de *xšadrapa*, Yunanca'da *σατραπης* (satrapes) ve Latince'de *praefectus* terimleriyle karşılanmaktadır⁴. Eski Pers metinlerinde satraplığı ifade edecek herhangi bir kelimenin mevcut olmadığı görülmekle birlikte, *xšaça-pāvān* sözcüğünün bu anlamı karşıladığı anlaşılmıştır. Korumak (*pā*) ve egemenlik (*xšaça*) kelimelerine *van-* sözcüğünün eklenmesiyle elde edilen *xšaça-pāvān*, Yunancadan tanıdığımız satrapes sözcüğüyle aynı anlama gelmektedir⁵. Sözcüğün eski Persçedeki anlamı imparatorluğun veya egemenliğin koruyucusu olarak bilinen bu kelimeyle⁶ Babil

¹ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2012, s. 21; Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, İstanbul 2012.a, s. 83.

² Persler, Muhtemelen bu dönemde bir Elam şehri olan Anšan civarında Parsumaş şehrini kurmuşlar ve kral olarak Ahamenes'i (Ahameniş-MÖ. 705-675?) seçmişlerdir. Ardılları kral Ahamenes'i büyük ataları kabul ederek soylarını ona dayandırmışlardır. Daha sonra Pers kralı olarak Teispes (MÖ. 675-640?), Aryarmenes (640-610?), I. Kyros (Kuruş -MÖ.640-600?), Arsames (MÖ.590-559?) ve I. Kambyses'i (MÖ. 600-559?) görmekteyiz. MÖ. 7. yüzyılın sonlarında oldukça güçlenen Medler, Perslerin yaşadığı coğrafyayı ele geçirdiklerinde Teispes'in oğlu ve Aryarmenes'in kardeşi I. Kyros'a kendilerine tabi olması şartıyla hükümdarlık vermişti. Kral I. Kyros da Parsumaş ve Anšan'da egemenliğini sürdürmüştü, Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2012, s. 225-228. Ardından I. Kambyses oğlu II. Kyros imparatorluğun temellerini atacaktır.

³ A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 1970, s. 254.

⁴ J. Wiesehöfer, "Satrap", *DNP*, Band II, Stuttgart 1996, 108; R. Schmitt, "Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca. 700 to 330. B.C.", *Ehr.*, Vol.1, Londra-Costa Mesa 1986, 418; *xšaça-pāvān* için bkz. DB III.14. Satrap sözcüğü Farsça'da önce "sehrâb", daha sonra sınır muhafızı anlamında "atrâpân" ve vali anlamında "sehrbân" halini almıştır, Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2012, s. 204.

⁵ R. Schmitt, *a.g.m.*, s. 418.

⁶ Jacobs, <http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-satrapies>.

metinlerindeki *piuatu* ve Yunancadaki *hyparkhos* kelimelerinin benzer olduğu söylenebilir⁷. Nitekim bu Pers memurlarının Yunan yazarlar tarafından satrapes sözcüğünün yanında hyparkhos olarak da anılması bu durumu açıklamaktadır. Batı literatüründe hyparkhos ve praefektus sözcüklerinin satrap anlamına gelmesinin yanı sıra, ondan daha az yetkideki görevliler için de kullanıldığı durumlar olmuştur⁸.

Xşaçapāvan ifadesiyle ilk olarak I. Darius tarafından yaptırılan Behistun kitabesinde karşılaşmaktayız. Buna göre kitabesde (III.13-15) Dādaršiš adlı kişi Baktria satrapı, III.54-57'de ise Vivāna adlı kişi Arakhosia satrapı olarak gösterilmiştir⁹. II. Kyros ve Kambyses tarafından satrap sözünün karşılığı olarak kullanılan *yönetici nitelermeleri* I. Darius zamanına gelindiğinde yalnızca *bandaka* kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu ifade Yunancadaki satrapes kelimesini tam olarak karşılama da Pers yönetim organizasyonu içerisinde valilik görevi ile eşdeğer görülebilecek bir memuriyet için kullanılmıştır. Yine ilk kez Behistun kitabesinde karşılaştığımız Bandaka kelimesi¹⁰, esas itibariyle imparatorluk dahilinde önemli görülen memur aparatı içerisindeki elit bir grubu ifade ediyor olmalıdır¹¹.

Pers Satraplık Örgütlenmesinin Arka Planı ve Gelişimi

II. Kyros devrinden I. Darius'un hükümdarlığının sonuna kadar olan dönemde devlet sınırlarını genişletmeyi amaç edinen Persler, politikalarını da söz konusu hedefler doğrultusunda belirlemişlerdi. Nitekim I. Darius döneminde devletin sınırları doğuda Hindistan, batıda Ege kıyıları ve Tuna havzasına; kuzeyde Kafkaslardan güneyde Nubya'ya kadar uzanmaktaydı. Bu denli geniş bir coğrafyaya hakim olmuş bir devletin sınırlarının korunması ve muhafazası hiç de kolay olmamıştır. Söz konusu zorluğun ortadan kaldırılması ve merkezin sözü edilen geniş topraklarda etkisinin sürekli kılınması için devletin yönetim modelinde reformlar yapmak zorunlu olmuştur¹².

Akamenidlerin siyasal ve politik yapılanmalarının Med etkisinde kalması ya da Medlerden kalma bir takım siyasi, askeri modellerin örnek alınması kaçınılmaz bir durumdur. Medler hüküm sürdüğü coğrafyada iyi bir yönetim sergilemek için düzenli kurumsal yapılanmalara ihtiyaç duymuştu. Özellikle ikinci Med kralı Phraortes (Fravartish) döneminde kralın emri altında kendi bölgelerinde özerk statüde olan ya da

⁷ P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana Eisenburg 2002, 65; Satraplık terimi birçok dilin literatürüne girmiştir, bkz. W. Röllig, "Satrapes", *DNP*, Band II, Stuttgart 1996, s. 111.

⁸ D. Kaptan, "On the Satrapal Center in Northwestern Asia Minor", *Achaemenid Anatolia; Proceedings of the First Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma 15-18 August 1997, 62; A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu* (çev. Dilek Şendil), Cilt 2, İstanbul 2009, s. 412; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul 2003, s. 101.

⁹ Behistun kitabesinden Darius'un babası Hystaspes'in (Vistāspa) Partia-Hyrkania'da çıkan isyanları bastıran yüksek bir askeri görevli olduğunu çıkarabiliriz, P. Briant, *a.g.e.*, 63; DB. II.92-98; Fakat Herodotos (III.70) bu kişiyi İran'da bir satrap olarak tanımlamaktadır. Behistun kitabesinin eski Persçe ve İngilizce metinleri için bkz. H. C. Tolman, *Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemenid Inscriptions Transliterated...*, Nashville 1908.

¹⁰ C. Tuplin, "All the King's Men", *The World of Achaemenid Persia*, Ed. by John Curtis, St John Simpson, London-New York 2005, s. 55; P. Briant, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹ G. Garthwaite, *The Persian*, Oxford 2005, s. 59; A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu* (çev. Dilek Şendil), Cilt 2, İstanbul 2009, s. 412.

¹² Mansel, *a.g.e.*, s. 256.

doğrudan merkezden özel olarak gönderilen eyalet yöneticileriyle bu görevlilerden daha düşük rütbede olduğu anlaşılan küçük beyler ve diğer yöneticiler, devlet yönetiminde askeri ve ekonomik konularda önemli mevkilere gelmişti. Eyalet yöneticisi anlamındaki kelime de Medlerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır¹³. Asur kroniklerinde karşılaştığımız Medler, klanlar ve kabileler halinde yaşayan farklı etnik yapıların yönetici tabakası olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçi Herodotos'un eserinde bahsedilen altı farklı Med kabilesinin de tamamıyla yönetici tayfadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Herodotos'ta bahsi geçen bağımsız Med kabilelerinin politik bir birliği kolaylıkla sağlayamayacağı ve bu nedenle Pers devletinin merkezileşme çabalarının zaman aldığı ileri sürülmektedir. Bunun dışında mevcut küçük politik yapıların merkezi yönetim içerisindeki parçalanmayı da kolaylaştırdığı düşünülmelidir¹⁴. Fakat parçalı merkezi yönetimin, özellikle mahalli liderleri yönetime katma ve kolay vergi toplayabilme açısından avantajlı bir durum sağlayabileceği de gözden kaçırılmamalıdır¹⁵.

Her ne kadar aynı ırktan ve coğrafi mekandan olmanın etkisiyle yönetim işlerinde Med etkisi kaçınılmaz olsa da Pers imparatorluğunun idari anlamda kökenleri imparatorluk genişledikçe eski Mezopotamya geleneklerine dayanmış ve bu uygarlıkların devamı niteliğine bürünmüştür¹⁶. II. Kyros'un bu denli geniş topraklara sahip olan devletin idaresi için Asurluların idari sistem modelinden etkilenmiş olduğu söylenebilir¹⁷. Nitekim Pers sarayında yaşamış olan Ktesias'ın eserinde bir Mezopotamya devleti olan Asur krallığının ve medeniyetinin Persler üzerindeki etkisi açık bir şekilde ifade edilmektedir¹⁸. Tıpkı Asur-Nasir-Pal döneminde olduğu gibi kral II. Kyros mevcut yönetim problemlerine çözüm bulmak ve özellikle devlete ait vergilerin kolaylıkla toplanabilmesi amacıyla kapsamlı bir idari mekanizma kurmuştu. Ortaya çıkan bu yönetim organizasyonu sayesinde vergi toplama işi daha kolay hale gelmiş ve devlet hazinesi muazzam bir zenginliğe kavuşmuştur¹⁹. Burada dikkat edilmesi gereken

¹³ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2012, s. 204, Med satraplıkları esas olarak şunlardan oluşmaktadır. Media/Aturpatakan/Azerbaycan, Pers, Erminia (Ermenistan), Asur, İlam, Drangiana (Zerengia), Part, Aryan (Herat), Sakalar ve Kaspiler, Belucistan ve Mekran, bkz. Yıldırım 2012: 206; İleride görüleceği üzere Medlerin satraplık bölgeleri ile Akamenidlerin satraplık alanlarının hemen hemen örtüştüğü fark edilmektedir.

¹⁴ J. M. Balcer, *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.*, New York 1993, s. 2-3.

¹⁵ J. Abbot, *Cyrus the Great*, New York-London 1994, s. 128.

¹⁶ D. Blois-V.D. Spek, *An Introduction to the Ancient World*, London-New York 2008, s. 45.

¹⁷ J. M. Balcer, *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.*, New York 1993, s. 5; K. Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Oxford-New York 2007, s. 39; Bir başka örnek Asur etkisinin ağır bastığı Filistin'in idaresinde görülmektedir. Filistin'deki mevcut yapı, yönetimi devralan Persler tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan aynen devam ettirilmiştir. Bunun yanında daha sonra yapacakları değişiklikler için de Asur modelinden büyük ölçüde yararlanılmıştır, D. Graf, "Palestine in the Persian Through Roman Periods", *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, s. 222.

¹⁸ Asur kralı Ninus'un, Nil ve Tanais (Don Nehri) arasındaki Asya topraklarının hepsini ele geçirmeyi arzuladığını belirten Ktesias, bu amaç için Ninus'un arkadaşlarından birini Media'ya vali olarak atadığını söylemekte ve böylece Asur kralı Hindistan ve Baktria hariç bu memleketlerin hepsinin sahibi olduğunu ifade etmektedir, Ktes. *Persica* I-III, F1b.2.1. Buradan hareketle Asur etkisinin İran coğrafyasına kadar sokulmuş olması ihtimal dahilindedir.

¹⁹ E. Memiş *Eski Mezopotamya Tarihi*, Bursa 2007, s. 198.

nokta Perslerin uygulamış olduğu bu politikada satraplıkların, coğrafi bölgelere veya ülkelere göre değil halk (etnik) esasına dayalı olarak düzenlenmesidir²⁰. II. Kyros bunu yaparken Babil'in ya da Lydia'nın yerel yönetim şekillerinden ziyade Med eyalet teşkilatı modelini kullanarak "satraplık" olarak adlandırılan bir yenilik yapmıştır²¹.

Erken Akamenid döneminde satrapların, büyük kralın ailesi ve yakınları gibi mahiyete dahil olan kişilerden seçildiğini görmekteyiz. Söz konusu bu kişilerin kraliyet aile üyelerinin sorumlu olduğu meseleler gibi birçok sorumlulukları olmuştur. Genelde merkezden uzak olan bölgelere atanan bu satraplar, merkezi otoriteye yakın olmamalarından dolayı daima kral tarafından denetim altında tutulmaya çalışılmıştır²². Sorumluluklar açısından II. Kyros dönemindeki satrapların eyaletlerde hem askeri hem sivil komutan olarak görev yaptıkları bilinmesine rağmen²³ erken dönem satraplarının yükümlülüklerini tam olarak belirlemek oldukça zordur. I. Darius döneminden önceki satrapların kral tarafından atandığı ve merkezden gelen emir ve baskılara itaat etmek zorunda oldukları bilinmekte²⁴ ve genellikle satraplıkların başındaki yöneticilerin mevcut pozisyonlarını değişmeden ve uzun süreliğine korumuş oldukları düşünülmektedir²⁵.

I. Darius ve Satraplıkların Yeniden Teşkilatlandırılması

II. Kyros'un ölümünden sonra imparatorluk topraklarında istikrarsız durumdan yararlanmak isteyen asiler bir dizi isyana neden olmuşlardı. Bunlar arasında hiç şüphesiz en dikkat çekicisi I. Darius'un kitabesinde bahsettiği isyanlardır. MÖ. 522-518 yılları arasında cereyan eden olayları bastıran kral I. Darius²⁶, bunun akabinde satraplık sisteminin kullanım alanını genişletmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve siyasi sınırları yeniden ele almıştır²⁷. Pers kralları II. Kyros ve II. Kambyzes'in geliştirmiş olduğu yerel özerklik geleneğini de terk eden I. Darius, yapmış olduğu düzenlemeler ile

²⁰ O. Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s. 97.

²¹ K. Farrokh, *a.g.e.*, s. 44.

²² Her vilayete satrap atanmadığını ifade eden Ksenophon (*Kyr.* VIII.6), Kilikya, Kıbrıs ve Paphlagonia gibi bazı halklara satrap verilmediğini söylemektedir.

²³ T. C., Young, "Persians", *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, s. 298.

²⁴ P. Briant, "Historie de l'empire Perse de Cyrus à Alexandre", *AchHist* X, Leiden 2006, s. 76.

²⁵ G. B. Gray - M. Cary - D. Litt, 1974: 194; Ancak istisnai durumlar da olmamış değildir. Sardes'in Persler tarafından fethedilmesi, Anadolu'daki merkezi otoritenin kalıcı bir şekilde sağlanması için oldukça mühim bir adımdır. Bölgeden alınan vergilerin toplandığı Sardes'in güçlü ve sağlam savunması buranın Perslerin Anadolu'daki merkezi konumuna gelmesini sağlamıştır, A.B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk* (çev. Hamit Çalışkan), Ankara, 2005, s. 281; II. Kyros'un Lidya'ya satrap olarak Tabalus'u tayin ettiği, mali işler için ise yerel Paktyes'i atadığı bilinmektedir, Hdt. I. 153; M. Brosius, *The Persians*, New York 2006, s. 11. Ancak daha sonra Paktyes'in isyan etmesi üzerine kral, o zamanlar henüz bölünmemiş olan İyonya-Lidya bölgesinin sorumluluğunu Medli Harpagos'a vermiştir. Bu dönemde Lidya satraplığının Frigya'yı da kapsayan büyük bir eyalet olduğu düşünülmektedir, Hdt. I.162-177; V. Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları 2*, İstanbul 1982, s. 269.

²⁶ Babil'de Nabonidus'un oğlu Nabukadnezar ve Media'da Kyakseres'in soyundan gelen Haşatritu adlı kişiler ortaya çıkmıştı, M. V. Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.Ö. 3000-323* (çev. Sinem Gül), Ankara 2006, s. 331.

²⁷ Babil satraplığından ayrı olarak, Fırat Nehrinin batısında başkenti muhtemelen Şam'da olan yeni bir satraplık oluşturulması bu duruma örnek olarak gösterilebilir, M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 331.

Pers imparatorluğunun feodal yapısını yönetimin içinde birleştirerek mahalli koşullara uyum sağlamaya çalışmıştır²⁸.

Herodotos'a göre I. Darius, devleti etkin sınıf olan Perslerin haraç vermediği yirmi vergi bölgesine ayırmıştır. Fakat bu sayı bazı kaynaklarda farklılık göstermektedir. Mesela Behistun kitabesinde (I.13-17) yirmi üç satraplık adı yer alırken²⁹, daha sonraki kitabelerde Behistun'dan farklı olarak Sagartia, Hinduş, Trakya, Libya ve Karya gibi farklı memleket isimleri ile karşılaşmaktayız. Bu durum I. Darius'un hükümdarlığı ve sonrasında bir takım değişikliklerin olduğunun bir ifadesi olarak yorumlanmaktadır³⁰. Yeni fetihlerin yanında imparatorlukta bulunan bazı satraplıkların tek bir çatı altında birleştirilmesi ya da daha küçük satraplıkların yönetim sisteminden çıkarılması, I. Darius'un ve daha sonraki Pers krallarının yapmış olduğu düzenlemelere dahil edilebilir. M.Ö. 6. yüzyılda Frigya'ya dahil olan Kappadokia bölgesinin M.Ö. 5. yüzyılda bağımsız hale gelmesi ve M.Ö. 360'larda Pontus ve Tauros Kappadokia'sı olarak ikiye ayrılması; aynı şekilde iki bölge halinde varlığını sürdüren Kilikya'nın, Babil'in fethinden sonra tek bir satraplık haline getirilmesi ve İskender'in Kilikya'yı ele geçirmesinden hemen önce Fırat'ın Ötesi satraplığına (Suriye, Fenike, Filistin, Kıbrıs) bağlanması bu doğrultuda atılan adımlar olmuştur³¹.

İmparatorluktaki asayiş sağladıktan sonra I. Darius, imparatorluğun genişletilmesi faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. Bu suretle kral, Kappadokia satrapı Ariaramnes'e bir İskit seferi için Karadeniz'e geçmesini emretmiştir. Satrap Ariaramnes de 30-50 kürekli gemi ile saldırıya geçerek İskit kralının erkek kardeşi olan Marsagetes de dahil olmak üzere birçok esir ele geçirmiştir³². Bizzat kral tarafından yönetilen bu keşif seferi ile İskitler uyarılmış, Traklar ve Makedonya Perslere boyun eğmiş, Avrupa'da ise Skudra adında yeni bir satraplık oluşturulmuştur. Kralın erkek kardeşi Artaphernes, Sardis satrapı olarak atanmış, Otanes ise Byzantium'u ele geçirmiştir. Lemnos ve İmbros'un güvenliği de Pers donanma kuvvetleri vasıtasıyla sağlanmıştır³³. Fakat imparatorluğun I. Darius tarafından yeniden yapılandırılması ve emniyetin tekrar sağlanması isyan sorunlarını tamamen ortadan

²⁸ R. Schmitt, *a.g.m.*, s. 418-421.

²⁹ Tolman, *a.g.e.*, s. 8; Persia, Elam Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Denizdeki Halklar, Lidya, İyonya, Media, Armenia, Kappadokia, Parthia, Drangiana, Aria, Khorasmia, Baktria, Sogdiana, Gandara, İskitya, Sattagydia, Arakhosia ve Maka. Kral Darius, kitabesinde tanrı Ahuramazda'nın isteğiyle bu ulusların kendisine bağlandığından ve her bir ulusun kendisine haraç ödediğinden bahsetmektedir, bkz. DB. 13-20.

³⁰ R. Schmitt, *a.g.m.*, s. 420; Diğer kitabeler, bu kitabelerde bulunan satraplık adları ve sayıları hakkında detaylı bilgi için E. Herzfeld, *The Persian Empire: Studies in Geography And Ethnography Of The Ancient Near East*, ed. G. Walser, Wiesbaden 1968, s. 357-360.

³¹ O. Casabonne, "Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeoatlas*, 6, 2007, s. 26.

³² Ktes. *Persica*, XII-XIII, F13.20.

³³ A. T. Olmstead, "Persia and the Greek Frontier Problem", *Classical Philology*, Vol. 34, 4/1939, s. 308; Burada yeni kurulan Skudra satraplığından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Trakya bölgesini içine alan bir satraplık olan bölgenin başkentinin Philippolis (modern Plovdiv) olduğu düşünülmektedir. Önceden otonom bir bölge olan Skudra sonradan imparatorluğa sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Trakyalılar, Makedonlar, Kolkhialılar ve onların komşuları aynı diğer satraplıklar gibi bu bölge de askeri hizmet sağlamakla sorumlu tutulmuştur. Ayrıca söz konusu bölge maden bakımından da zengindir. Satraplığın güney kesimlerinden ve Thasos'dan altın ve gümüş sağlanmaktadır. Haracını da değerli metaller, tahıllar, çiftlik hayvanları, kereste ve hayvan ürünlerinden ödemiştir, M. Brosius, *a.g.e.*, 448; M. Brosius, "Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region", *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Power, Black Sea Studies* 11, Aarhus 2010, s. 31.

kaldırmamıştır. Darius'un hemen ardından Kserkses döneminde Babil'de iki ayrı ayaklanmayla uğraşıldığı, bundan başka M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru çıkan satrap isyanlarının ülkeyi karıştırdığı bilinmektedir³⁴.

M.Ö. 465 yılında I. Artakserkses döneminde satraplık sisteminde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu defa yeni satraplıklar kurulmamış fakat mevcut satraplıklar alt birimlere ayrılmıştır. Bu durumun en önemli nedeni şüphesiz vergi toplamayı kolaylaştırmaktır. Bundan başka imparatorluğun önemli bölgelerinin savunmasını güçlendirmek amacı da güdülmüş olmalıdır. Ksenophon (Hell. III.8-14), Daskyleion satrapı Pharnabazus'un Aiolis'in kıyı kesimlerinin Yunan yanısı olduğundan burada güvenliği sağlayabilmek adına önce yerel bir lider olduğu anlaşılan Dardanoslu Zenis'i ardından onun karısı Mania'yı bölgeye satrap olarak atadığını ifade etmektedir³⁵. Buradan bahsi geçen yerel siyasi liderlerin yetkilendirilmesinin bölgenin korunmasında önemli rol oynadığını çıkarabiliriz. Fakat alt satrapların satraplık düzeyine ulaşmadığını da söylemek gerekir³⁶.

İmparatorluk yönetiminde büyük kralların yaptığı düzenlemelere rağmen, Pers yönetim yapısının oldukça karmaşık olduğu görülmektedir. Büyük kralların bırakmış olduğu kraliyet yazıtları, yönetim birliklerinin küçük bir topluluk değil, hudutlarının gerektiğinde yeniden düzenlendiği memleket veya halklar olduğunu göstermektedir. Bu yönetim birliklerinde geleneğe bağlı olarak kraliyet aile üyeleri, Pers aristokratlar, yerel hanedanlar ya da şehir kralları veya satraplık mevkisinin alt kademeleri olan memurların krala ya da satrapa olan ortak sorumluluklarında birlik oldukları fakat kendi aralarında farklı şekilde hareket ettikleri görülmektedir³⁷.

İşte bu suretle Ön Asya tarihinde ilk kez belirli bir ulusa bağlı olmayan bir devlet fikri ortaya çıkmıştır. Gerçi Pers devleti esas itibariyle irili ufaklı devletler, şehir devletleri, aşiret ve kabileler karışımından meydana gelen yapay bir teşekkül olmasından dolayı bu fikri hiçbir zaman tam olarak faaliyete geçirememiştir³⁸. Perslerin

³⁴ Kserkses döneminden sonra, Pers gücünün kuvveti ve istikrarı konusunda fikir ayrılıkları vardır. Araştırmacıların bazıları iç savaşlar ve aşırı zenginliğin yaratmış olduğu çürüme sonucunda, zaman içerisinde imparatorluğun zayıfladığını düşünürken; bazıları da imparatorluğun iyi örgütlenmiş, güçlü bir imparatorluk haline geldiğini ileri sürmektedir. II. Darius'un ölümü üzerine Mısır'ın, altmış yılına bağımsızlığını kazandığı düşünülürse bu tartışmaların yerinde olduğu açık bir şekilde görülebilir, Mieroop 2006: 332-333; Ksenophon'un Anabasis adlı eserine konu olan Genç Kyros'un isyanının nedeni hanedanlık dahilinde ve tahtı ele geçirmek adına yapıldığından dolayı burada detaylı bir şekilde yer vermeyeceğiz. MÖ. 4. yüzyılın ortalarında vuku bulan satrap isyanları hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Weiskopf, *The So-Called Great Satrap's Revolt 366-360 B.C.*, Wiesbaden, Stuttgart 1989, s. 17.

³⁵ Burada bir kadının alt satrap olduğu anlaşılmaktadır. Nasıl ki bir satrap kralın karşısında gittiğinde hediyeler götürüyorsa Mania'da aynı şekilde Pharnabazos'a hediyeler vermekte, Pharnabazos onun yanında geldiğinde iyi bir şekilde ağırlamaktaydı. Aynı şekilde bir satrapın savaş zamanı kralın ordusuna katıldığı gibi Mania da Pharnabazos'un Mysia ve Pisidialılara karşı yapmış olduğu sefere iştirak etmiştir. Hatta Mania, satrap adına sahil şehirleri olan Larisa, Hamaksitos ve Kolonai'yi ele geçirmişti, bkz. Xen. hell. III.12-14.

³⁶ V. Konaç, *Anadolu'da Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 13.

³⁷ I. Morria-W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empire: State Power from Assyria to Byzantium*, New York 2009, s. 85.

³⁸ Mansel, *a.g.e.*, s. 257.

tek elinde bulunan monarşik yapının satrapların yarı bağımsızlığına izin vermesi bu durumun temel nedeni olarak düşünülebilir³⁹.

Satraplıklardaki Hiyerarşik İlişki

Pers satraplıklarındaki hiyerarşik ilişkiyi net bir şekilde açıklamak oldukça zordur. Erken dönemde imparatorluğun temel yönetim merkezleri Lidya, Persia, Babil, Mısır, Media, Baktria ve Arakhosia idi. Behistun kitabesinde de anılan ve merkezi savunma bölgeleri olan bu büyük satraplıkların yanında, bunlardan rahatlıkla ayrılabilen küçük satraplıklar mevcuttur. Hellespontos Phrygia'sına bağlı Mysia ile Ebir-nāri'ye (Suriye)'ye bağlı Fenike böyledir. Zamanla imparatorlukta birkaç küçük satraplığın tek bir ana satraplığı oluşturması ya da iki veya daha çok ana satraplığın ise bir büyük satraplığı meydana getirmesi hiyerarşik ilişkinin açıklanmasını güçleştirmektedir⁴⁰.

Pers olan ya da Persia'dan gelen memurların etnik konumunun onlara özel bir ayrıcalık sağladığını ifade edebiliriz. İmparatorluk tarihi boyunca küçük satraplıklara atanan memurlar kalıtsal olarak birtakım ailelerin içinden veya yerel yöneticiler arasından seçilirken, büyük satraplıkların yöneticiliğine kraliyet mahiyetinden kişiler atanmıştır. Yani büyük satraplıkların memurlukları, ayrıcalıklı aile üyeleri ve tahta erişemeyen Akamenid prensleri tarafından tutulmuştur. Sardes, Babil, Memphis, Ekbatana, Pasargaday, Baktria ve Arakhosia gibi eski başkentler, Akamenid çağı boyunca istisnasız bu pozisyonlarını korumuşlardır⁴¹.

Buradan kralın gözünde aile üyesi bir satrapın Pers olmayan satraplara nazaran daha önemli ve üstün olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak istisnai durumlar da görülmemiş değildir. Pers olmayan memurlardan daha önce firavunların hizmetinde bulunan Mısırlı Udjahorresnet başka bir millettense de II. Kambyzes ve I. Darius'un hizmeti altında yüksek bir memur olarak çalışmıştır. Rodoslu Memnon ve Mentor kardeşler gibi yüksek politik ve askeri mevkide olanlar da vardır⁴². Pers kökenli olmayan satraplara verilebilecek en iyi örneği Karya ve Kilikya'da görmekteyiz. M.Ö. 4. yüzyılda Karya'da Hekatomnid hanedanlığı ile kesin olmasa da Kilikya'da M.Ö. 6. ve 5. yüzyılda hüküm süren Syennesisler, yerel hanedanların ya da aşiret liderlerinin bu göreve getirildiğini göstermektedir. Bundan başka Themistokles'e İyonya'daki Menderes Magnesia'sının verildiği de kaynaklarda yer almaktadır⁴³. Ancak bu gibi

³⁹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 82; Bu durum imparatorluğun dağılmasına neden olabilecek sorunlar doğursa da Pers kralları söz konusu parçalanmayı önlemek için -ileride bahsedeceğimiz üzere- birtakım tedbirler almayı ihmal etmemiştir, Mansel *a.g.e.*, s. 257.

⁴⁰ Jacobs, <http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-satrapies>.

⁴¹ Jacobs, <http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-satrapies>.

⁴² Wiesehöfer, *a.g.e.*, s. 97-98; M. Brosius, *a.g.e.*, s. 48; Burada Memnon ve Mentor kardeşlere ayrı bir parantez açmak gerekir. III. Artakserkses zamanında general Mentor adında biri, diğer komutanlardan öne çıkmaya başlamıştı. Mentor, kral için Mısır'da ve Sidon kuşatmasında büyük hizmetlerde bulunmuş, başarıları ile göze çarpan biri olmuştu. Ayrıca krala yüz talent gümüş hazırlamıştı. İlk başta Perslere karşı savaştan Mentor, Memnon ve Artabazus daha sonra Asya kıyılarında satrap ve general gibi önemli görevlere getirilmişler, belli bir süre Mentor ile Memnon, Hellesponos Frigya'sı topraklarını ellerinde tutmuşlardı. Büyük İskender ile yapılan mücadelede de Memnon önemli görevler üstlenmişti. Bu konu hakkında detaylı bilgi için Arrianos, *Anabasis* (I. ve II. Kitaplar), Diod. XVI. 52.3-4.

⁴³ O. Cassabone, *a.g.m.*, s. 26; Atina'nın M.Ö. 480'de Salamis savaşında Kserkses komutasındaki Persleri yenmesini sağlayan Atinalı politikacı olan Themistokles, birkaç yıl sonra Yunanistan'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Themistokles, Kserkses'in oğlu Artakserkses'in yanına sığınmış ve kral ona Magnesia kenti ve

örnekler oldukça azdır. Şurası unutulmamalıdır ki satraplıkta göreve kim gelirse gelsin, satrap da dahil, her durumda doğrudan krala bağlıdır ve kralın emri altındadır. Ayrıca kralların uzak mesafelerde gücünü ve prestijini sağlayan temel kişilerdir⁴⁴.

Satraplıkların dahili teşkilatı hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Antik kaynaklarda büyük satraplıkların dâhilinde satrapların yanı sıra rütbece onlardan daha alt kademde bulunan güçlü bir nüfuza sahip olduğu anlaşılan ve yerel seviyede asker toplayabilen, satrap yardımcısı diyebileceğimiz memurlardan bahsedilmektedir⁴⁵. Arrianos, Granikos savaşında Pers ordusunda bulunan satrapları sayarken, Arsites isminde birinden satrap yardımcısı olarak bahsetmektedir⁴⁶. Yine Arrianos, Granikos savaşında ölenlerden bahsederken Kappadokia satrap yardımcısı Mithrabazunes adında birini zikretmektedir⁴⁷.

Satraplıklarda sadece valiler olmadığı aşikardır. Satrapların rütbece altında, Yunanlılarca hyparchos olarak bilinen ve daha küçük bölgeleri yöneten alt rütbeli valiler görev yapmaktadır. Çoğu satrapın Pers olmasına özen gösterilirken, daha küçük valiler ise yerli kişilerden seçilmekteydi. Örneğin, genellikle Nehrin Ötesi satraplığı olarak bilinen Suriye satraplığının alt satraplığı olan Judah eyaleti kendi yöneticileri tarafından idare edilmiştir. Alt rütbeli satrapların bölgelerindeki orduları komuta etme yetkisine de sahip olduğu düşünülmektedir⁴⁸.

Çözülmesi gereken en zor problemlerden biri satrap ve garnizon komutanı arasındaki hiyerarşik ilişkidir. Vesika eksiliğinden dolayı karmaşık olan problem hakkında Ksenophon'da birkaç değerlendirme bulabiliriz. Pers devletinde satrap yönetimi ile kale komutanları arasında kesin bir ayırım bulunduğunu söyleyen Ksenophon'un düşüncesinin kaynağı, büyük olasılıkla Lidya yönetimidir⁴⁹. Sardes'in fethinden sonra II. Kyros bölgenin güvenliğini Tabalus adında bir Perse emanet etmişti. Tabalus'un, doğrudan kral tarafından atandığını Ksenophon'dan öğrenmekteyiz. Bu olaydan sonra satraplıklardaki kalelerin komutanları da satrapların altında olmuştur⁵⁰. Ksenophon'a göre satraplar askeri komutanlar üzerinde daima otorite sahibidir. II. Darius, Orontes'i genel komutan yaptığında, Genç Kyros (Lidya satrapı) ondan daha yüksek bir mevkideydi. II. Artakeserkses kral olduğundaysa Orontes isyanına maruz kalır kalmaz onun bütün sorumluluklarını da Genç Kyros'a vermişti. Anlaşılan o ki garnizon komutanları satrapların emri altında görev yapmaktaydı⁵¹. Ksenophon bu durumun çıkabilecek isyanlara karşı alınmış bir önlem olduğunu düşünmektedir⁵².

Bunların yanında satraplıklarda kraliyet tarafından görevlendirilen sekretery makamı ile karşılaşmaktayız. Bu duruma bir örnek verecek olursak Gubāru (Babil satrapı) yönetiminde bir sekreter, merkezi otorite ile –ayrıca muhtemelen diğer

topraklarının yönetimini vermiştir. Burada kendi adına sikke basma hakkı da olan Themistokles, ölümüne kadar bu kentte yaşamıştır, O. Cassabone, *a.g.m.*, s. 26, 27.

⁴⁴ P. Briant, *a.g.e.*, s. 338.

⁴⁵ P. Briant, *a.g.m.*, s. 48, 75.

⁴⁶ Arr. *an.* I.12.8.

⁴⁷ Arr. *an.* I.16.3.

⁴⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army*, Yorkshire, 1992, s. 12-13.

⁴⁹ A. B. Bosworth, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁰ Xen. *Kyr.* VIII.14; P. Briant, *a.g.e.*, s. 67.

⁵¹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 342.

⁵² Xen. *Kyr.* VIII.6; P. Briant, *a.g.e.*, s. 67.

eyaletlerle– satrap ve onun astının yazışmalarından sorumlu tutulmuştu. Böylece Gubāru'nun geniş bir sekreter ve katiplerden (sipīru) oluşan idari bir yönetimi üzerine aldığı anlaşılmaktadır. Örneklere dayanarak, bu dönemden itibaren imparatorluk yönergesine ve her bir fethedilen memleketin yerel geleneklerine göre, her satraplık merkezinde bir arşivin bulunduğu varsayılabilir⁵³. Bundan başka eyalet başkentlerinde bulunan müstahkem yerlerde toplanan hazinelerden sorumlu haznedarların olduğu, bu görevlilerin kral tarafından emredilmedikçe satraptan bağımsız hareket edemediği, faaliyetlerinin kraliyet makamına daima rapor edildiği bilinmektedir⁵⁴. II. Kyros zamanında Babil'de, kraliyet ailesinden biri olan hazinedar Mithradāta'nın varlığı kanaklar tarafından doğrulanmaktadır⁵⁵.

Bazı satraplıklarda ise bir takım farklı görevlilere rastlamak mümkündür. Mısır'da, satrapların altında bulunan "*frataraka*" ünvanlı bir nevi muhtarlar, onun altında (Elephantine bölgesi için) "*rab hayla*" ünvanlı ordu şefi, hukuksal görevler için de *segan* olarak adlandırılan memurlar görev yapmaktaydı. Bundan başka "*databara*" olarak bilinen yargıçlardan da bahsedilmektedir. Satraplıklara tabi olan mevki sahiplerinin yanında, görevleri yakından belirlenemeyen birçok ünvana daha rastlanmaktadır. Genç Kyros'un yanında, *filoi* (dostlar), *homotrapezoi* (masa yoldaşları) ve *skeptouhi* (asa taşıyıcılar) gibi ünvanlara sahip kişiler; satrap Pharnabazos'un süvarilerinde bulunan kumandanlar bu duruma örnektir⁵⁶. Yerel elit aristokratlar, rahipler, büyük iş adamları da memur olmamalarına rağmen satraplıklarda bulunan diğer önemli kişiler arasında zikredilebilir⁵⁷.

Satraplıkların Yükümlülükleri

Yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde gelişen Pers imparatorluk kurumlarının temel yükümlülük ve fonksiyonları ordu ve hükümet sarayı için merkeze gönderilen vergilerin düzenli bir şekilde gönderilmesini sağlamaktı⁵⁸. Bu doğrultuda satrapların sorumlu olduğu meseleler esas itibariyle sivil ve askeri olarak birbirinden ayrılmaktadır. Sivil görevleri, satraplık bölgesinde yaşayan halkları, işçileri ve onlardan alınan haraçları toplayanları korumak gibi idari işler, diğeri ise asker ve garnizon komutanlarına nezaret etmektir. Böylece merkezi otorite iki idari görev arasında sağlam bir denge kurmayı amaçlamıştır⁵⁹.

Askeri Yükümlülükler ve Satraplık Orduları

Satrapların temel askeri yükümlülükleri büyük kralın ihtiyaçları ile kendi bölgesinin gereksinimleri arasında bir yerde bulunmaktaydı. Bu yüzden satraplar ülke

⁵³ P. Briant, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁴ P. Briant, *a.g.e.*, s. 343.

⁵⁵ P. Briant, *a.g.e.*, s. 67; "Ve Fars kralı Koreş, bunları haznedar Mitredat'ın eli ile çıkardı ve onları Yahuda beyi Şeşbatsar'a sayı ile verdi", Tevrat, Ezra 1: 8. "Ve ben, kral Artahşas, Irmağın öte tarafında olan bütün haznedarlara emrediyorum ki...", Tevrat, Ezra 7: 21.

⁵⁶ J. Wiesehöfer, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁷ O. Cassabone, *a.g.m.*, s. 27.

⁵⁸ A.P. Beaulieu, "World Hegemony 900-300 B.C" *A Companion to the Ancient Near East*, Ed. Daniel Snell, Oxford 2005, s. 59.

⁵⁹ A. Meadows, "The Administration of the Achaemenid Empire", *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*, London 2005, s. 185.

topraklarının muhafazası için iyi bir orduyu daima hazır tutmak zorunda olmuşlardır. Ayrıca vergi toplama meselesinde de orduya ihtiyaç duyulacak durumların meydana gelmesi kaçınılmazdı⁶⁰. Böylece savaş ya da isyan gibi herhangi bir durumda, satrapların kontrolünde bulunan askeri birliklerle olaya anında müdahale etme imkanı planlanmıştı⁶¹.

Bir satrapın ilk ve en önemli işlevi büyük kralı temsil etmektir. Bundan dolayıdır ki kral tarafından atanan satraplar, ondan gelen emirlere yakından bağlıdır. Pers nüfuzunu genişletmek için girişimlerde bulunan satraplar bu geniş topraklar üzerinde düzeni de sağlamak zorunda olmuşlardır⁶². İmparatorluk topraklarında güvenliğin sağlanması için mevcut garnizonların yanında imparatorluğun genişlemesiyle birçok garnizon oluşturulduğu görülmektedir. II. Kyros'un hükümdarlığı zamanında muhtemelen eski Kandehar'ın kaleleri bu amaç için yeniden inşa edilmişti. Ayrıca bir Pers garnizonu Babil satraplığında konuşlanmıştı. Bundan başka Memphis'teki garnizonun yanında Elephantine garnizonu ülkenin güney sınırlarını korumaya devam etmiştir. Diğerleri Migdol'de (Delta'daki Pelusium yakınları) ve delta bölgesindeki diğer şehirlerde konuşlanmıştı. Batı Anadolu'da Lydia kralı Kroisus'un Sardes'teki kalesi de stratejik bir öneme haizdi. Zira Kyros'un burayı ele geçirmesinin nedenlerinden biri de oldukça müstahkem olan kalenin Perslerin batı sınırlarının korunmasında önemli olacağı düşüncesidir. II. Kyros, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kalelere de özellikle Karia ve Phrygia'ya, generallerini yerleştirmişti. Bunların yanında imparatorluğun çeşitli bölgelerinde kaleler inşa edilmiş ve böylece imparatorluğun güvenliği birçok koldan sağlanmaya çalışılmıştır⁶³.

Eyaletlerde bulunan ordular Pers kuvvetlerini pek çok yönden desteklemiştir. Sınırlardaki savaşçı halklar ile sürekli mücadele eden satraplık orduları Pers süvarisinin gövdesini oluşturması bakımından önemlidir⁶⁴. Bunun yanında krallara doğrudan askeri güç sağladığı gibi savaş zamanlarında imparatorluk ordusuna bölgesel lojistik olarak gıda ve askeri malzeme sağladığı görülmektedir⁶⁵. Büyük kralların ordularına dahil olan satraplık kuvvetleri bu sayede imparatorluk kuvvetlerinin gücünü fazlasıyla artırmıştır. İmparatorluk ordularının sayıca fazla olması bu birliklerin düzenlenme meselesini de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden askeri birlikler 100'lük ve 10'luk birimlere ayrılmıştır⁶⁶. Savaş durumunda kraliyet ordusunun toplu hareketinde

⁶⁰ E. Dusinberre, *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge 2003, s. 4; Perslerin çocukluktan itibaren aldığı askeri eğitimler onların askeri teşkilata verdiği önemi göstermektedir. Kurucu kral II. Kyros'un satraplarından süvariler ve arabacılar yetiştirmelerini istemesi, gençleri daima av götürerek bunların asker olarak eğitilmelerini talep etmesi dikkate değerdir, Xen. *Kyr.* VIII.6; Gençlerinin temel eğitimi hakkında bilgi veren Herodotos (I.136) Pers çocukları ilk olarak şu üç şeyi öğrendiğinden bahsetmektedir: Ata binmek, iyi ok atmak, doğru söylemek. Strabon da (XV.3.16-19) Perslerin aldığı askeri eğitim hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

⁶¹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 67.

⁶² Briant, *a.g.e.*, s. 65; Herodotos'ta geçen (III.120) Sardes satrapı Oroites ile Daskyleion satrapı Mitrobates arasındaki konuşmadan satrapların kral adına imparatorluk topraklarını genişlettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca burada satraplar arasında rekabet, kıskançlık gibi hislerin olduğu sezilmektedir.

⁶³ P. Briant, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁴ D. Head, *a.g.e.*, s. 13.

⁶⁵ O. Casabonne, *a.g.m.*, s. 30.

⁶⁶ P. Briant, *a.g.e.*, s. 342.

satraplar kralın emriyle kendi bölgelerinden asker toplamış⁶⁷, her bir millet kendi komutanı altında kendi birliğini oluşturarak savaşa katılmıştır. Nitekim Ksenophon, Kunaksa savaşında II. Artakserkses'in ordusunda bulunan askerlerin ait oldukları milletlere göre dizildiğini ve her milletin içi asker dolu dikdörtgenler halinde ilerlediğini ifade etmektedir⁶⁸. Tarihi süreç içerisinde zamanla imparatorluk ordusunda ulusal elemanlar azalmış, bunların yerini eyalet askerleri ve Yunanlardan seçilen ücretli askerler almaya başlamıştır⁶⁹.

Herodotos satraplıkların büyük krala sağlamış olduğu askeri desteği, abartılı da olsa, açık bir şekilde ifade etmektedir. Burada kara satraplıklarının piyade ve atlı birliklerle savaşa katıldığı, denizci halkların ise gemileri ile iştirak ettiği görülmektedir. Herodotos'a göre Kserkses Yunanistan istilası için Sardes satraplığına piyadeler göndermiş; Lidyalılar, kuzeye komşuları Mysialılar ile birlikte ve güneye Kabalililer, Lasinialılar ve Milyanlılar ile beraber asker sevk etmiş; diğer yaya birlikleri de üçüncü satraplık olan Daskyleion'dan gelmiştir. Burada Frigya ve Kappadokia platosundaki yerleşimcilerinin yanı sıra Asya Trakları, Bithinyalılar, Paphlagonyalılar, Mariandyner de bulunmaktadır. Doğu Anadolu'dan, on üçüncü satraplık olan Armenialılar ve Karadeniz'in uzak kıyılarından on dokuzuncu satraplık olan Moschoi, Tibarenoi, Makrones ve Mossynokoi de birçok asker göndermiştir. Bütün bu askerler ise belirlenen ortak bir toplanma merkezlerinde birleştirilmiştir. Yunanlıların deniz gücünü bildiğinden dolayı Kserkses, egemenliği altına aldığı denizci kavimlerden donanma gücü oluşturmak için yararlanmıştır. Buna göre Fenikeliler ve Filistin Suriyelileri 300, Kıbrıs 150, Kilikyalılar 100, Lykialılar 50, Asya Dorislileri 30, İyonyalılar 100 ve Pelasğ ırkından olan adalarda oturanlar 60 gemi ile savaşa katılmıştır⁷⁰. Görüldüğü üzere bir kara devleti olan Persler satraplıklardaki mevcut iş gücünden yararlanarak Hellen, Karya, Likya, Kilikya, Kıbrıs, Fenike, Hellespontos Frigyalıları gibi denizci halklardan bahriyeli ve kürekçi olarak faydalanmıştır. Her bir denizci millet tıpkı kara birlikleri gibi kendi komutanı altında kendi birliğini oluşturarak saf tutmuştur⁷¹.

Krallar, savaş ya da barış zamanlarında satraplara verdikleri emirlerini ulaklar vasıtası ile göndermiştir. Bu ulaklar gelişmiş yol ağı sayesinde çok hızlı bir şekilde satraplıklara ulaşmış ve emirleri satraplara teslim etmişlerdir⁷². Satraplar ya da generaller kraliyet talimatlarını aldıklarında mektupta yazanlara aynen uymak zorundaydı⁷³. Pers egemenliğindeki halklarla ya da yabancı memleketlerle yapılan

⁶⁷ P. Briant, *a.g.e.*, s. 343.

⁶⁸ Xen. *an.* 1.8.9.

⁶⁹ V. Sevin, *a.g.m.*, s. 275; Birçok antik yazar bu durumu açıkça ifade etmektedir. Akamenid hanedanlığının son dönemlerini anlatan Arrianos (an. I.14.4), İskender savaşlarında pek çok Yunan askeri kullanıldığını ifade belirtir. Bu tarz örnekleri artırmak mümkündür.

⁷⁰ Hdt. VII.89-95; M. Mellink, "Anatolia", *CAH*, Vol. 4, 1988, s. 215.

⁷¹ Herodotos'tan başka Thukydides, Peloponnesos Savaşlarını anlattığı eserinde kral I. Darius'un Fenike donanması yardımıyla Ege adalarını ele geçirdiğini (I.VI); Fenike ve Kıbrıslıların Atina'nın Kimon önderliğinde Mısır'a ve Kıbrıs'a gönderdiği orduya karşı savaştıklarını ifade etmektedir (I.CXII). Arrianos da (*an.* I.18.7) Kıbrıs ve Fenikeli gemicilerin usta denizciler olduğunu belirterek onların bu meziyetlerini övmektedir, ayrıca bkz. O. Casabonne, *a.g.m.*, s. 31; T. C. Young, *a.g.m.*, s. 298.

⁷² P. Briant, *a.g.e.*, s. 344.

⁷³ Herodotos bir pasajında (V.319) Aristogoras'ın, Artaphernes'e Naxos'un alınmasının gerekliliğinden bahsederken Artaphernes'in cevap olarak önce kralın olur demesi gerekir dediğini ifade etmektedir; P. Briant, *a.g.e.*, s. 345.

diplomasi görüşmelerinde kralın temsilcileri durumunda olan ve sınırlı da olsa askeri ya da diplomatik girişim hakkına sahip değil gibi görünen İranlı satraplar, kendi başarılarına bu tarz kararlar alabilmek için kraliyetten sık sık imtiyaz istemekten geri durmamışlardır⁷⁴.

Ekonomik Yükümlülükler

Satraplıkların temel sorumluluklarının bir diğeri haraç/vergilerdir. Persler oluşturmuş oldukları vergilendirme sistemiyle imparatorluk bendelerinin yükümlülüklerini merkezi güce çekmeyi başarmıştı. Bu durum egemenlik altında bulunan halklara görevlerini hatırlatmakta, insan gücü, üretim ve girişime odaklanarak imparatorluğa kar getirmekte ve böylece hükümetin, yerel sistemin tam merkezine erişmesini sağlamaktaydı⁷⁵. Bu durumu sürekli kılmak için satraplar toprağın verimliliğini sağlama almak zorunda olmuşlardır. Bu nedenlerden ötürü, kralın istediği haraç miktarını göndermek ve egemenlikleri altındaki halkların sonraki yıllarda verecekleri haraçların devamlılığını sağlamak, satrapların önemli işlerinden biri olarak görülmekteydi⁷⁶.

Pers mali idaresi hakkında bilgi veren en önemli kaynağımız şüphesiz Herodotos'tur. Yazar haracı ilk empoze edenin I. Darius olduğunu doğrudan iddia etmese de II. Kyros'tan I. Darius'a kadar geçen süreye baktığımızda, bir haraç kurumunun olmadığı görülmektedir. Söz konusu sürede, büyük ihtimalle himaye altına alınan bölge insanların asker olarak Pers egemenliğine alınması haracın yerine geçmekteydi⁷⁷.

Satraplıklardan iki çeşit vergi alındığı görülmektedir. Birincisi, Yunan yazarların "φόρος" (phoros) olarak adlandırdığı ve gümüş üzerinden yıllık olarak hesaplanan haraçtır. Diğeri ise doğal ürünlerden ödemeleri içeren (at, sığır, gıda vs. gibi) aynı vergilerdir. Büyük krallar bazen phoros almamasına rağmen aynı vergilerden kolay

⁷⁴ P. Briant, *a.g.e.*, s. 345; S. Hornblower, *The Greek World 479 – 323 B.C.*, New York 2011, s. 75; Genç Kyros ağabeyine isyan etmeden önce, Tissaphernes (Lydia, İyonya ve Karia'yı yöneten Sardes valisi) ile yapacağı savaş için, etrafındakilerden aldığı fikirleri kendisinin de yapmayı düşündüğünü, ancak kraldan aldığı talimatın dışına çıkmayacağını ifade etmiştir, Xen. *hell.* V.4-5.

⁷⁵ A. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, London-New York 2007, s. 672.

⁷⁶ E. Dusinberre, *a.g.e.*, s. 4.

⁷⁷ P. Briant, *a.g.e.*, s. 69; II. Kyros döneminde Perslerin Lydia'yı ele geçirdikten sonra memleketin mal varlıklarına el koyması bu dönemde haracın varlığına işaret ediyor gibi görünse de durum tam olarak böyle değildir. Burada bütün Lidya ürünlerinin değil, Lidyalı maden sahibi zenginlerin ürettiği altın ya da gümüşten belli bir yüzdeyi satraplık hazinesine teslim etmeleri söz konusudur, bkz. Casabonne 2007: 25; Haraç sistemi imparatorluğun ilk on yılında kesin olarak var olmasına rağmen I. Darius ile başlamış ya da I. Darius tarafından denetim altına alınmış gibi gösterilmektedir. Bunun nedeni ise kralın satraplık sistemini yeniden düzenleyerek vergilendirmesi olmalıdır, A. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, London-New York 2007, s. 669; Herodotos'a göre I. Darius imparatorluğu yirmi satraplığa ayırmış ve her birinin ödeyeceği vergileri detaylıca belirlemiştir. Herodotos bu vergilerin imparatorluğa getirisinin Euboia talantı ile 9880 talant olduğunu, buna altın olarak gelen vergilerin dahil edilmesiyle toplam gelirin 14.560 talant tuttuğunu ifade etmektedir. detaylı bilgi için bkz. Hdt. III.90-96, tablo halinde görmek için A. Meadow, *a.g.m.*, s. 183; Hazineye ödenen paraların nasıl saklandığı konusunda da bilgiler veren Herodotos, getirilen madenlerin toprak kaplara doldurulup eritildiğini, kaplar dolduktan sonra kırılıp gerektiği zaman gerektiği kadar para basıldığını söylemektedir, Hdt. III.96, J. M. Balcer, *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.*, New York 1993, s. 24-25; 1 Babilonya talantı=60 mina=30 kg.

kolay vazgeçmemiştir⁷⁸. Bazen her iki tür verginin alındığı durumlar da görülmektedir. Mesela, Kilikya yıllık gümüşünü ödediği gibi buna ek olarak Pers ordusuna at sağlamakla da sorumlu tutulmuştu. Bazı eyaletlerin aynı haracı ise yerel süvari sınıfının bakımını yapmak olmuştur. Bunların yanında Mısır'da balıktan ek gelir alınmış, Memphis'teki askerler ve Persli yöneticileri beslemek için söz konusu bölgeden kaliteli hububat toplanmıştır. Büyük miktarda olan Babil haracı ise, muhtemelen sarayda hizmet için kullanılmak üzere çocuklarını Perslere göndermek olmuştur⁷⁹. Ayrıca kralı ağırlamak, ordunun desteklenmesi gibi durumlar da vergi olarak kabul edilmiştir. Yine boya, ilaç, saç ya da yün gibi ürünler vergi statüsüne dahil edilmiştir⁸⁰. Söz konusu aynı vergiler bazen 1000'e yakın insanı içeren hükümdar sarayının gereksinimlerini karşılamış; aynı zamanda eyaletlerde ya da kamplarda bulunan ordunun muhafaza edilmesine katkı sağlamıştır. Babil satraplığının yılın üçte birini yalnızca orduyu beslemekle sorumlu tutulması buna örnek olarak verilebilir⁸¹. Burada herhangi bir satraplığın sadece başkentlerinin değil bütün yerleşim bölgelerinin vergi ödemekle yükümlü tutulduğu unutulmamalıdır. Örneğin, Skudra satraplığındaki Yunanlar ve onların egemenliğinde bulunan Thassos (Taşoz) ve Samothraki (Semadirek) adalarının krala karşı yükümlülükleri olduğu bilinmektedir⁸². Dikkat çeken bir başka vergilendirme nehirler üzerinden yüklenen haraçtır. Bir Babil vesikasında nehir kıyısı trafiğinin düzenli bir şekilde vergilendirildiği ve nehir etrafında bulunan yerlerin kiralama yöntemiyle bölge halkının kullanımına verildiği anlaşılmaktadır⁸³.

Her bir eyalete vergi değeri biçen Pers kralları bunu rastgele değil, satraplık topraklarının üretim verimliliğini dikkate alarak bir dağıtım yapmıştır⁸⁴. Bunun için krallar gerek satrapların gerekse mahalli liderlerin görüşlerini dikkate almıştır. Mevcut kaynaklar doğrultusunda haraç miktarlarının belirlenip toplanması meselesinde bu genel durumun ötesine geçmek oldukça zor görünmektedir. Yine de bazı kaynaklar, halkın ödeyebileceği yeterlilikte oran ayarlaması yapıldığına dair kanıtlar sunmaktadır. Buradan haraç miktarlarının halkların tarımsal kaynaklarına göre belirlendiği sonucuna varılabilir⁸⁵. Persler imparatorluğun dört bir yanından gelen gümüş, altın ya da aynı vergilerin kullanım şekli konusunda çok fonksiyonlu bir yöntem kullanmışlardır. Bu hususta kraliyet emirleri gereğince vergilerin bir kısmı satraplığın ihtiyaçları doğrultusunda satrap tarafından kullanılırken, geri kalanı imparatorluk merkezine gönderilmiştir. Vergilerin toplandığı merkezi hazineler, kralın emriyle ihtiyaç

⁷⁸ O. Casabonne, *a.g.m.*, s. 25; Strabon (II.14.9) Armenia satrapının, Pers kralına haraç olarak yıllık 20 bin at verdiğiinden bahsetmekte, ayrıca bölgede bulunan meşhur Nesaeen atlarının Pers kralları tarafından özel olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

⁷⁹ A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 669.

⁸⁰ G.S. Goodspeed, "The Persian Empire from Darius to Artaxerxes", *The Biblical World*, Vol. 14, 4/1899, s. 252.

⁸¹ R. Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Montreal-Victoria-Cape Town 1954, s. 144.

⁸² A. Fol-G. L. Hammond, "Persia in Europe Apart From Greece", *CAH*, Vol. 4, 1988, s. 246.

⁸³ A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 670.

⁸⁴ G.S. Goodspeed, *a.g.m.*, s. 252.

⁸⁵ P. Briant, *a.g.e.*, s. 394.

duyuldukça kullanıma açılmıştır. Aynı ödemeler de garnizonlar ve çalışanların tedariki için depo ve tahıl ambarlarında toplanmıştır⁸⁶.

İmparatorlukta bulunan hemen her eyalet, verdiği haracın yanında politik önemin bir göstergesi olarak büyük krallara çeşitli armağanlar sunmuştur. Eyaletlerde iyi ve arzulanen ne varsa bunları krala göndermek zorunda hisseden satraplar böylece kralın iyiliğini kazanacaklarını ve korumasına mazhar olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu durum kralların sürekli satraplıklar üzerindeki egemenliğini kontrol ettiği anlamına da gelebilir⁸⁷.

Bazı satraplıklarda bulunan su ve maden gibi doğal kaynaklar Pers maliyesine katkı yapan diğer önemli gelir kaynaklarıdır. Kaynaklara göre Armenia'da, Caballa yakınlarındaki Syspirtis'de bir altın madeni bulunmaktaydı. Büyük İskender de Anadolu'ya girdikten sonra söz konusu bölgeyi ele geçirmek için Menon ile birlikte askerlerini göndermişti. Buradaki diğer madenler arasında Armenia rengi olarak bilinen kızıl kurşun önemli bir maden olarak görülmektedir⁸⁸. Elam'da ise katran, tuz ve yağ/petrol (?) önemli bir yere sahiptir⁸⁹. Mısır'da taş ocağı, Carmania'da gümüş, bakır ve toprak boyası madenleri vardır. Burada bulunan nehir ise altın tozu taşımaktadır. Ayrıca biri arsenik diğeri tuz içeren iki dağ mevcuttur.⁹⁰

II. Kyros ve II. Kambyses döneminde Perslerin çoğunlukla fethettiği ülkelerde yürürlükte olan mali uygulamalardan yararlanmaya devam ettiği görülmektedir. Buradan özellikle I. Darius'tan önce, Pers kökenli metal para sistemi olmadığı sonucu çıkarılabilir. Batı Anadolu bölgesinde "kroesid" olarak adlandırılan altın ve gümüş Lydia paralarının, Sardis'teki Akamenid yönetimi tarafından kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Hatta bazı araştırmacılar Kroesid gümüşünün, II. Kyros'un Sardes'i ele geçirmesinden sonra piyasaya sürüldüğünü iddia etmektedir.⁹¹

Bir başka gelişme, satraplıklarda ortaya çıkan yeni madeni para sistemlerinin Pers ekonomisine etkisidir. "*Satraplık*" tipi olarak nitelendirilen paralar⁹², M.Ö. 4. yüzyılın ilk yıllarında darp edilmeye başlanmıştır. Satrapların ve askeri ya da daha küçük bölge yöneticilerinin adları ile basılan söz konusu sikkeler, Kuzeybatı Anadolu satrapı Pharnabazus'un sikke basması ile başlamış gibi görünmektedir. Buna rağmen Kilikya satraplığında basılan madeni paranın daha dikkat çekici olduğu görülmektedir. Kilikya'da birçok Persli komutan ya da yönetici tarafından çeşitli tasarımlarda basılan sikkeler, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru Fenike, Samaria ve sonunda Mısır'a kadar

⁸⁶ I. Morria-W. Scheidel, *a.g.e.*, s. 83; Herodotus'ta bazı yerlerin vergiden muaf tutulduğu görülmektedir. Persia satraplığı bunlardan biridir, Hdt. III.97; I. Morria-W. Scheidel 2009: 85.

⁸⁷ P. Briant, *a.g.e.*, s. 193; Hdt. III.97'de gönderilen bazı hediyelerden bahsedilmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre egemenlik altına alınan halklardan gelen hediyeler genelde elbiseler, at-deve gibi hayvanlar, silahlar, kap kakaklardır, tablo için bkz, P. Briant, *a.g.e.*, s. 175

⁸⁸ Strab. XI.14.9.

⁸⁹ Hdt. VI.119.

⁹⁰ Strab. XV.2.14; A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 706-708.

⁹¹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 70; Perslerin Lydia kralığını ele geçirerek bölgeyi satraplık olarak kontrolüne alması onların madeni para ile ilk kez temasa geçmesini sağlamıştır, A. Meadows, *a.g.m.*, s. 187.

⁹² Satraplık paralarında bir satır boyunca kralın adı yazmaktadır. Bunun yanında söz konusu sikkelerde satrapın ya da diğer kıdemli yöneticilerin adı da geçmektedir. Ancak bu durum, fevkalade zamanlarda ortaya çıkmıştır. Sikkeler satraplığın sivil darphanelerinde basılmış ve basıldığı şehrin nişanını almıştır. Bunun nişanların üretim yerinin tanımlanması için yapılan bir uygulama olduğu bilinmektedir. Fakat kraliyet paralarında bu tarz nişanlar bulunmamaktadır, A. Meadows, *a.g.m.*, s. 187.

uzanmıştır. Aynı dönemde satraplık paraları ile kraliyet paraları dış görünüş bakımından birbirine benzemeye başlamıştır. Öyle ki Mısır'da III. Artakserkses adına Atina standartlarına ve tasarımına uygun bir şekilde sikke darp ediyorken, Batı Anadolu'daki bir kraliyet darphanesi Pers standartlarına uygun yeni bir kraliyet sikkesinin darp edilmesine başlamıştı⁹³.

Diğer Yükümlülükler

Kaynaklara göre satrapların yerel mahiyette politik kararlar aldığı anlaşılmaktadır. Sardes satrapı Artaphernes'in İyonya şehirleriyle anlaşmalar yaptığını Herodotos'tan (VI.42) öğrenmekteyiz. Buradan anlaşıldığına göre şehirler kendi aralarında çıkacak anlaşmazlıkları bir hakeme başvurarak çözecekler ve birbirlerine yağma hareketlerinde bulunmayacaklardır. Ayrıca topraklarının genişliğini de ölçtüren Artephernes, bu ölçülere göre vergi oranı belirlemiştir. Daskyleion satrapı Pharnabazos'un da Khalkedon bölgesinin menfaati için Atinalılarla bir anlaşma yaptığını bilmekteyiz (Xen. *hell.* I.3.8.). Bu durumlar satrapların kraldan tamamen bağımsız hareket ettikleri anlamına gelmemelidir. Önemli durumlarda satrapların krala danıştıklarından daha önce bahsetmiştik. Bunların yanında bazı satraplar, kral gibi diğer satraplardan ya da yabancı elçilerden gelen heyetleri dinleyebilmiş ve onlardan politik veya askeri destek edinebilmiştir.⁹⁴ Ksenophon (*an.* 1.9.7.) Genç Kyros'un Lidya, Büyük Frigya ve Kappadokia'daki tüm birliklerin satraplığına atandıktan sonra kendi başına mütarekeler yaptığını ve uzlaşmalarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bir başka eserinde ise (*hell.* I.1.6.) Daskyleion satrapı Pharnabazos'un, Peloponessoslulara Atina ile olan mücadelelerinde yardımcı olduğundan bahsedilir.

İmparatorluk eyaletlerinde satraplar zirai meselelerden de sorumlu tutulmuştur. Tarım ve gıda meselelerinden sorumlu tutulan satraplar tarımsal ürünlerin satraplık başkentlerinde depolanmasını sağlamış, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere ambarlara toplatmıştır. İmparatorluk merkezlerinde olduğu gibi satraplık merkezlerindeki işçilerin ücretleri ve garnizon yakınında bulunan askerlerin ihtiyaçları da bu hazinelerden karşılanmıştır. Başka diğer talep ve ihtiyaçlar ise depolarda stoklanan malzemelerden tedarik edilmiştir. Bundan başka getirilen tarım ürünlerini kayıt altına almak⁹⁵, eyaletteki toprakların ekimini teşvik etmek, tohum çekirdekleri ektirmek, ağaçları büyütüp, onlara zarar gelmemesini sağlamak satrapların zirai yükümlülükleri arasında sayılabilir⁹⁶.

Büyük kral imparatorlukta seyahate çıktığı zamanlarda satraplıklara ekstra sorumluluklar yüklenmiştir. Satraplar kendinden önceki yöneticilerden kalan, özenle hazırlanmış konutlarda oturur ve büyük kral imparatorlukta seyahatte iken söz konusu satraplık sarayları kralların evi olurdu⁹⁷. Bu gezilerde kralın gittiği yerdeki bütün herkes kendi servetlerine uygun olarak krala armağanlar sunmuştur. Halk tarımla uğraştığı için pahaca yüksek değerli armağanlardan ziyade, koyun, sığır, tahıl ya da şarap gibi ürünler

⁹³ A. Meadows, *a.g.m.*, s. 187.

⁹⁴ M. Brosius, *a.g.e.*, s. 48.

⁹⁵ D. Kaptan, *a.g.m.*, s. 22-23.

⁹⁶ T. Holland, *Persian Fire*, New York 2007, s. 212.

⁹⁷ E. Dusinberre, *a.g.e.*, s. 2.

getirirken yoksul olan kişiler süt, incir, peynir gibi kendi durumlarına uygun armağanlar vermiştir⁹⁸.

İmparatorlukta topraklarında yaptığı geziler sırasında şölen veya av gibi faaliyetlere katılan kralın maiyetini korumakla yükümlü olan satraplar, kraliyetin şölen günlerini kutlamak, kraliyet ateşini korumak ve krallığın dini inançlarını gözetmek ile meşgul olmuşlardır. Fakat krallar merkezlerdeki saraylarından uzakta sürekli olarak seyahatte bulunmamıştır⁹⁹. Geziler sırasında satraplıktaki köylüler de vergilere ek olarak bu seyahatleri ve garnizonları gözetmek zorunda olmuşlardır¹⁰⁰. Satraplara yazılan dilekçeler, satraplık anlaşmaları, çalışan halkın gıda harcamaları gibi yerel bürokrasi kayıtlarını ve resmi mektuplaşmaların arşivini tutmak da satraplıkların görevlerine dahil edilebilir¹⁰¹.

Krallar önemli gördüğü satraplık bölgelerinin gelişmesi ve güzelleşmesi için satrapları teşvik etmiştir¹⁰². II. Kyros'un satraplarından gittikleri yerleri evleri olarak görmelerini istemesi, Gadatas adında bir satrapın Anadolu'da Suriye'den getirttiği tohumlarla egzotik bir botanik bahçesi yetiştirmesi, bölgeyi ağaçlandırması ve bunun için kral I. Darius tarafından kutlanması örnek olarak gösterilebilir¹⁰³. Bundan başka satraplıklarda yapılan doğal parklar şehirlerin çehresini güzelleştirmiştir. Krallar her nereye gitse zamanının çoğunu her yanı güzel bitkiler ve ağaçlarla dolu *paradeisos* adı verilen bu bahçelerde geçirmiştir¹⁰⁴. Daskyleion'daki Pharnabazus'un sarayının etrafında birçok güzel alan olduğu ve bu parklarda güzel hayvanlar ve bitkilerin yaşadığı¹⁰⁵; Bunu yanında Genç Kyros'un bir Frig şehri olan Kelainai'de (Dinar) geniş, refah bir sarayı olduğu ve bu sarayın etrafında vahşi hayvanlarla dolu güzel bir park alanı bulunduğu antik kaynaklarca doğrulanmaktadır¹⁰⁶.

Satrapların düzenli ordulara sahip olmaları, bağımsızlığına düşkün milletlerin bu birliklerle merkezi otoriteye karşı isyan etme durumların daima mevcut olması Pers krallarını bir takım önlemler almaya zorlamıştır. İşte bu düşünce ve faaliyetleri inkişaf etmeden engellemek için satraplıklar çeşitli memurluklar vasıtasıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır¹⁰⁷.

Satraplıkların Denetimi

Pers kraliyet aile üyeleri veya aristokratik kişiler önemli satraplıklara getirildiğinden bu durum taht için bir tehlike oluşturmaktaydı. Büyük satrapların sahip oldukları ordu ile

⁹⁸ J. Wiesehöfer, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁹ A. Meadows, *a.g.m.*, s. 185; Kralın gezi sırasında mahiyeti oldukça kalabalıktır. Detaylı bilgi için bk. J. Wiesehöfer, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰⁰ I. Morria-W. Scheidel, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰¹ E. Dusinberre, *a.g.e.*, s. 2; Babil satraplığı bir kraliyet vergi ofisinde, köle satışlarını kayıt altına almakla yükümlü tutulmuştur, A. Kuhrt, *a.g.e.* 2007, s. 670.

¹⁰² I. Morria-W. Scheidel, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰³ P. Briant, *a.g.e.*, s. 491-492; M. Mellink, *a.g.m.*, 214

¹⁰⁴ Xen. *oik.* IV.13.

¹⁰⁵ Xen. *hell.* IV.1.15.

¹⁰⁶ Ksen. *an.* I.2.7-8; Bu tarz alanları imparatorluk merkezinde İran'da ve Orta Asya'da da görmek mümkündür, detaylı bilgi için bkz. A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 510-512.

¹⁰⁷ V. Sevin, *a.g.m.*, s. 274.

merkezi tehdit etme durumu daima mevcuttu¹⁰⁸. Yani satrapın, satraplık ordusu üzerinde tamamen otorite sahibi olması muhtemeldi. Pers kralları, bu gücün önüne geçebilmek için satrapın, idari ve askeri görevleri arasında ayırım yapmışlardır. II. Kyros yeni fethedilen yerlere yeni satraplar atadığında daha önce güvendiği kişileri tekrar görevlerinde bırakmıştı. Garnizon komutanları ve satraplar arasında bir fark yaratmayı başaran kral, komutanları ülke savunmasında kullanırken satrapları da eyaletlerdeki çalışmaların başında bırakmıştır¹⁰⁹. I. Darius dönemindeki düzenlemelerle de satraplıklardaki mülki otorite ile askeri komutanlığın tek kişide olmamasına özen gösterilmiştir. Böylece satrapların zamanla bağımsız olma istekleri önlenmeye çalışılmış ve her bir satraplıkta birbirine bağımlı olmayan, her biri saraydan atanan ve genellikle Pers ya da Med soyluları arasından seçilen memurlar bulunmuştur. Satrapların yanında, satrapın yönetimini izleyip saraya rapor vermekle görevli bir genel yazmanın da (sekreter) görevlendirildiğinden bahsetmiştik. Bundan dolayı çoğu zaman, satrap ve genel yazmanın arası açık olmuştur. Askeri yönetim ise *karanos* adı verilen bir komutana bırakılmıştır¹¹⁰.

Yunan kaynakları Pers krallarının garnizon alanları boyunca askeri birlikleri yıllık olarak denetlediğini göstermektedir. Persepolis yakınlarında ya da diğer kraliyet ikametlerinde bulunan garnizonlar bizzat kralın kendisi tarafından teftiş edilirken Ön Asya ve Anadolu gibi merkezden uzak bölgeler hanedanlık üyeleri tarafından denetlenmiştir. Merkezi otorite tarafından oluşturulan bu durumun temel amacı teftiş olsa da disiplini ve askerlerin araç gereçleriyle bunların daima savaşa hazır halde bulunmalarını sağlamayı da ihmal etmemişlerdir. Satrapların yanı sıra ordu komutanları da denetim altında tutulmuştur¹¹¹. Ksenophon'a göre, II. Kyros tarafından oluşturulan denetleme görevlileri, her yıl yanındaki askeri birliklerle eyaletleri dolaşarak, satrapların ihtiyaçları doğrultusunda onlara yardım etmiştir. Bunun yanında vergi, yerli halkın korunması ya da zirai faaliyetler gibi konularda usulsüzlük yapan satraplara durumu düzeltmelerini söyleyen denetmenler, dedikleri yapılmadığı takdirde mevcut durumu krala rapor etmişlerdir¹¹².

İmparatorlukta birçok başkent bulunması geniş sınırlara sahip olan imparatorluğun yönetimini kolaylaştırdığı gibi, denetim için de oldukça etkili bir araç olmuştur. Bu sistemde Persia merkezi otoritenin başı haline gelmiş, I. Darius ve Kserkses döneminde de yeni başkentler oluşturulmuştur¹¹³. Bu yönetim tarzı ile oldukça geniş sınırlara sahip olan ülkenin yönetimi kolaylaştırılmış ve böylece satraplar

¹⁰⁸ Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde anlattığı Genç Kyros'un, ağabeyi II. Artakserkses'e karşı M.Ö. 401'deki isyanı; Daskyleion satrapı Ariobarzones'in, satraplık payını ve çevresinde yaşayan Yunanlar üzerindeki etkisini genişletmesi verilebilecek dikkat çekici örneklerdir, M. Weiskopf, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰⁹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 341.

¹¹⁰ V. Sevin, *a.g.m.*, s. 274; Xen. *bell.* I.4.3'te karanos terimi "efendi" kelimesiyle karşılanmıştır.

¹¹¹ K. Farrokh, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹² Xen. *Kyr.* VIII.6; P. Briant, *a.g.e.*, s. 343.

¹¹³ Pers kralları, mevsime göre çeşitli başkentlerde ikamet etmiştir. II. Kyros'un yedi ayını Babil'de geçirdiği, ilkbaharda üç ayı Susa, yazın iki ayı da Ekbatana'da geçirdiği bilinmektedir, J. Wieschöfer, *a.g.e.*, s. 69; Babil, Ekbatana ve Susa ticaret ve yönetim merkezi olmaları açısından oldukça önemli iken, Persepolis hem dini merkez hem de imparatorluğun başkenti durumundadır, H. Lorentz, "Achaemenid Dynasty", *Historical Dictionary of Iran I*, Lanham-Maryland-Toronto- Plymouth 2007, s. 5.

merkezi otoriteye sıkı bir şekilde bağlanmaya çalışılmıştır¹¹⁴. Bu sayede satraplıklar tek bir merkezden değil birçok koldan denetlenmiştir.

Eyaletlerin denetlenmesi ve düzen içinde olması için kral tarafından görevlendirilen memurlardan en önemlisi “*Kralın Gözü*” ya da “*Kralın Kulağı*” adı verilen müfettişlerdir¹¹⁵. Bunun yanında, imparatorluğu baştanbaşa kat eden “*Kral Yolu*” sistemi de denetimde oldukça önemli bir görev üstlenmiştir.

Kralın Gözü

Kralın gözü veya kralın kulağı memurluğu hakkındaki bilgilerimiz Yunan kaynaklarına dayanmasına rağmen her iki terim de İran kaynaklarında geçmemektedir. Fakat denetmen, gözlemci veya casus anlamlarına gelen *spasaka* kelimesinin bu memurluğu karşıladığı kabul edilmektedir. Avesta’da da Eski Persçe spaθaka ya da spas(a), Mithra’nın casus olarak görünmektedir¹¹⁶. Yunanlar muhbir olarak nitelendirdiği bu memurların kraliyet adına çalışan istihbarat organı olduklarını düşünmektedir¹¹⁷.

Antik kaynaklardan bu memurların sosyal statüsünün oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aeschylus, kralın gözü olan Batonochus’un oğlu Alpistus’u kastederek, onu Kserkses’in ordusundaki on binlerce kişiden biri olarak tanımış ve “*güvenilir*” olarak betimlemiştir¹¹⁸. Plutarkhos ve Ktesias da kral gözü Artasyras’ın, Genç Kyros’un ölümünü II. Artakserkses’e rapor ettiğini söylemektedir¹¹⁹. Yunan kaynaklarına göre Baktrialı Artasyras Artakserkses’in kızı ile evlenmiştir. Bu sebepten dolayı Armenia satrapı olarak atanmıştır. Fakat bir ara, Artakserkses’e karşı ayaklanmış ve Pergamon’u ele geçirmiştir. Ayrıca onun oğlu Orontes de Armenia satrapıydı ve o da kral II. Artakserkses’in kızı Rhodogune ile evlenmişti¹²⁰. Bu cümlelerden kralın gözünün, krala çok yakın bir kişi olduğu ve kraliyet ailesinden biriyle evli olmasından dolayı sosyal statüsünün oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır¹²¹.

Denetimlerde kullanılan memurların en önemlisi olarak bilinen, göreve çıktığında kralın oğlu ya da erkek kardeşi ile aynı derecede sayılan bu görevliler tabiri caizse casus gibi imparatorluk topraklarında dolaşarak, memlekette olan olaylardan kralı haberdar etmişlerdir. Yani kralın gözü ne bir satrap, ne askeri komutan ne de bir habercidir. Bu kişiler satrapları, kraliyet memurlarını ve toplanan vergileri gözlem yoluyla denetleyen bir nevi müfettişlerdir¹²². Satraplık bölgelerinin politik ve yönetsel gözlemi yaparak bu yolla krala detaylı bilgiler sağlayan bu görevliler¹²³ doğrudan kral tarafından atanmışlar ve tamamen bağımsız olmuşlardır. Zorunlu

¹¹⁴ D. Blois-W. D. Spek, *a.g.e.*, s. 45.

¹¹⁵ Hdt. I.114; Aristoph. *Ach.* 129.

¹¹⁶ J. M. Balcer, “The Athenian Episkopos and the Achaemenid King’s Eye”, *AJPh.*, Vol. 98, 3/1977, s. 260; Schmitt, Elephantine kökenli Aramice bir papirüste bulunan “gwšky” kelimesinin (çoğulu hali “göşak”, Ermenicede guşak), bir Pers yazıtına “gauşaka” (dinleyici) olarak yansıdığını ileri sürmektedir, R. Schmitt, *a.g.m.*, s. 421.

¹¹⁷ I. Morria-W. Scheidel, *a.g.e.*, s. 86.

¹¹⁸ Aischyl. *Pers.* 980.

¹¹⁹ Ktes. XIX-XX, F20.12.1-2; Plut. *Artaxerxes* 12.1.

¹²⁰ Xen, *an.* III.5.17, II.4.8, III.4.13; R. Schmitt, “Orontes”, www.iranicaonline.org/articles/orontes; Cauet, *a.g.m.*, s. 205.

¹²¹ Plut. *Artaxerxes*. XXVII.4; J. M. Balcer, *a.g.m.*, s. 258.

¹²² J. M. Balcer, *a.g.m.*, s. 258.

¹²³ J. M. Balcer, *a.g.m.*, s. 260.

hallerde silahlı kuvvetlere de sahip olabilen kralın temsilcisi durumundaki bu denetçilerin yanlarında bulunan bir askeri birlikle beraber her yıl satraplıkları dolaştığını, herhangi olumsuz bir durumda satrapa yardım ettiğini bilmekteyiz. Bu memurların vergi usulsüzlüğü gibi durumlarda emrindeki orduyla olaylara müdahale ettiğini belirten Ksenophon, bunun yanında bölgenin yerlilerini koruduğunu ve toprakların ekilmesini denetlediğini de ifade etmektedir¹²⁴.

Kendilerini koruyan askeri bir birliğin korumasında, hiç beklenmedik bir zamanda eyalete gelen müfettişler, her işi inceleyerek genel durumu denetleyip krala rapor vermişler; hükümet merkezi de bu memurların raporlarına göre tavrını ortaya koymuştur. Böylece herhangi bir olumsuz durumda kötü yöneticiler hemen merkeze alınarak ya mahkeme edilerek öldürülmüş ya da kendilerini savunmalarına olanak tanınmıştır¹²⁵. Yöneticilerin denetlenmesinden başka bu sadık hizmetkârlar halkın yaptığı faaliyetleri de krala aktarmışlardır. Bundan dolayı imparatorlukta yaşayan halk, kendilerinin yaptıklarından kralın haberdar olabileceği endişesi ile dikkatli davranmaya özen göstermiştir¹²⁶. En uzak yerlerden bile kolayca haber alabilmek için her hayvanın günde ne kadar mesafe kat edeceğini hesaplatan büyük krallar, gönderdiği memurlardan çabucak haber alabilmek için belli aralıklarla mola yerleri yaptırmıştır. Zeki memurların görev yaptığı bu mola yerlerinde ayrıca hayvanların bakımıyla da ilgilenilmiştir. Bu sistemde, geceleri postacılar sürekli yol almış, gündüz olunca da geceler ve gündüzcüler yer değiştirerek hızlı bir şekilde haberleşme kesintisiz devam etmiştir. Buna rağmen denetimler kralın canı istediği zaman gerçekleştiğinden söz konusu müfettişlerin periyodik olarak teftişe gelmediği düşünülebilir¹²⁷.

Kral Yolu

Pers kral yolu sistemi, geniş imparatorluk sınırlarını kontrol etmek ve yönetmek için oldukça etkili bir araç olarak tasarlanmıştır. Herodotos V. kitabında Kral Yolu'nun detaylı bir betimlemesini yapmaktadır. *“Bütün yol boyunca kraliyet konutları ve çok güzel kervansaraylar vardır. Hep insanların oturdukları yerden ve güvenlik içinde geçilir. Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki, bu doksan dört buçuk parsang¹²⁸ tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağına rastlanır. Bu ırmağı geçebilmek için buraya hakim durumda olan sıradağları ve ırmağı göz altında bulunduran önemli bir kaleyi aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Kilikya sınırlarına kadar Kapadokya içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parsang gidilir. Sınırdaki iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte Kilikya içerisinden geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parsangtır. Kilikya ve Ermeistan arasında sınır, içinden gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır ki adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parsang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular, bunlar geçilmeden gidilmez. Birincisi Dicle'dir. İkinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar. Birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matienlerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'dir; eskiden Kyros'un üç yüz almış*

¹²⁴ Xen. *Kyr.* VIII.2; R. Ghisrman, *a.g.e.*, s. 144; S. Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi* (çev. Ender Varinlioğlu), Ankara 2000, s. 122.

¹²⁵ V. Sevin, *a.g.m.*, s. 274.

¹²⁶ Xen. *an.* VIII.1.1; Müfettişler denetim için yola çıktıklarında, bölge halkı “kralın gözleri kontrole geliyorlar” diyerek, kendilerine çeki düzen vermiştir, bkz. Xen. *Kyr.* VIII.6.

¹²⁷ Xen. *Kyr.* VIII.6.

¹²⁸ 1 parsang = 5.5 km., bkz. A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 884.

kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Mateinler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya varduktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün bu konakların toplamı yüz on birdir. Sardes ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur."¹²⁹

"Kraliyet yolu parasang olarak daha iyi ölçülürse ve bir parasang otuz stad¹³⁰ hesap edilirse, Sardes'ten "Memnon Sarayı" denilen kral konağına kadar on üç bin beş yüz stad çeker. Çünkü dört yüz elli parasangdır. Günde yüz elli stad tutarsak, bu yol tastamam doksan günde aşılır."¹³¹ "Buna Sardes ile Efes arasındaki bölüm de eklenirse, Hellen Denizinden Susa'ya kadar (Memnon'nun Kenti denilen kent burasıdır) on dört bin kırk stad olduğunu söyleyeceğim. Zira Efes ile Sardes arası beş yüz kırk staddır. Üç ay böyle üç gün daha uzatmak gerekir."¹³²

Söz konusu bu yol ağının Perslerden önceki milletler tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Asur devleti M.Ö. 9.-7. yüzyıllar arasında ele geçirdiği bölgeleri kontrol etmek için bir iletişim sistemi oluşturmuştu. Nineve ve Nimrud'da bulunan Asur saraylarındaki resmi yazışmalar, bu sistem içerisinde bir posta istasyonları zinciri olduğuna işaret etmektedir. Buradaki yol istasyonları, eyalet merkezleriyle Asur başkentlerini birbirine bağlayan temel arterlerde konumlanmıştı. Söz konusu yol daha çok kraliyet habercileri ve askeri haberciler gibi hükümet memurları tarafından kullanılmıştı. Yol ağı üzerinde bulunan köy garnizonları da kraliyet habercileri için konaklama ve tedarik malzemeleri sağlamaktaydı. Asur imparatorluk yolları, Zağros Dağları'nın karşısındaki Aşağı Zap bölgesinden doğuya yönelmekte, batıda ise Suriye-Filistin eyalet bölgesine ve Yukarı Mezopotamya boyunca uzanmaktaydı. Buradan hareketle Asur devletinin kullanmış olduğu bu yollar Pers iletişim sisteminin tarihi arka planını oluşturmuş diyebiliriz¹³³.

Söz konusu yolların yanında Anadolu'da bulunan yol ağları da Pers döneminden çok önceleri ticaret ve yönetim amaçları doğrultusunda kullanılmaktaydı. Anadolu'nun etrafını çevreleyen denizlerden iç kesimlere uzanan yolların tarih boyunca aynı hatları izlediği görülmektedir. Ege ve doğu arasındaki geleneksel ulaşım yolları, Hermos (Gediz Nehri) ile Maiandros'a (Menderes) ve bu nehirlerin kaynaklarındaki dağlar üzerinden merkezi ovaya, oradan da Fırat'a ve ötesine uzanmaktadır. Hermos vadisini izleyen yol daha sonra Perslerin geliştirerek kullandığı Kral Yolu olmuştur. Bölgede, bu yoldan daha büyük ticari öneme sahip olan ve doğu bölgeleri ile doğrudan ulaşım sağlayan Maiandros yolu da oldukça önemlidir. Bu yol ayrıca coğrafi engeller açısından diğer yollara göre daha rahattır. Hieropolis ovasından Apameia'ya (Kelainai=Dinar) doğru yönelen yol, Lykonias, Kappadokia ve Kilikya'ya doğru güneydoğu istikametinde ilerlemektedir. Persler, Kral Yolu haricinde söz konusu bu yoldan da yararlanmışlardır. Pers kralı Kserkses'in ordusunu Kelainai'den Hierapolis ovasına doğru Yunanlılara karşı harekete geçirdiğinde izlediği yol işte burasıdır. Ayrıca Genç Kyros, ağabeyi II. Artakserkses'ten Pers tahtını almak için yaptığı seferde, askerlerini yine bu yol

¹²⁹ Hdt. V.52.

¹³⁰ 1 stadium =190.5 m., bkz. A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 884.

¹³¹ Hdt. V.53.

¹³² Hdt. V.54.

¹³³ D. Graff, "Persian Royal Road System", *AcbHist.* VIII, Ed. by Heleen Sancısı-Weerdenburg, Amelie Kuhrt, Margaret Cool Root, Leiden 1994, s. 171-172.

üzerinden sevk etmiştir. Perslerden sonra da kullanılmaya devam eden bu ulaşım yolları özellikle Hellenistik devirde etkili bir şekilde kullanılmıştır¹³⁴.

Persler kendilerinden önce kullanılan yolları önemli ölçüde geliştirerek ve bu sisteme yeni yollar/güzergahlar ekleyerek stratejik bir yol ağı tasarlamışlardır. Mesela Karkamış üzerinden Mısır ile birlikte Babil'e bağlı olan yol geliştirilmiş ve Babil'den başlayıp Zağros dağlarından Ekbatana'ya (Hemedan), ardından Hazar kapısı ve Hindikuş dağlarına kadar uzatılmıştır. Ayrıca Karmania ve Gedrosia (Belucistan) bölgesi boyunca uzanan bir başka yol daha ilave edilmiştir. Yeni yapılan fetihlerle yol yapım işleri imparatorluğun doğu sınırlarına doğru devam etmiş ve Yukarı Kabil vadisine (Afganistan) kadar uzanmıştır. Böylece nehri takip ederek İndus vadisine ulaşmak mümkün kılınmıştır. Büyük askeri-yönetim yollarına ek olarak, kraliyet mahiyetinin seyahatlerini kolaylaştırmak için daha küçük yollar inşa etmekten de geri durmayan Persler¹³⁵, ayrıca her bir satraplık başkenti ile diğer başkentler arasında yapılan yollarla bu şehirler birbirine bağlanmış, böylece hızlı seyahat etme olanağı sağlanarak haberleşme son derece etkin hale getirilmiştir. Neticede bu yollar taarruz veya savunma gibi askeri hareketler ile ticari seyahatler için stratejik bir öneme kavuşturulmuştur¹³⁶.

Persler yukarıda bahsedilen yol güzergâhlarını belirli mesafelerde parçalara bölerek postaneler/menziller inşa etmiştir. Bu yeni kurumların her birinde de kraliyet ulakları için zinde atlar bulundurulmuştur¹³⁷. Yolcular için her 15 milde (yaklaşık 24 km) bir kurulan istasyonlar, kraliyet yol ağı boyunca imparatorluğu her yönden kuşatmıştır¹³⁸. Persepolis tabletlerinde geçen "...olarak 7 marriş şarap aldı. O, kral tarafından mühürlendi. Ekspres servisle (Pirradaziş) Sardis'ten geldi ve Persepolis'te krala gitti." ifadeleri bu yolun ne denli geniş bir mesafeyi içerdiğini göstermektedir¹³⁹. Ege Denizi'nden Pers başkentlerine kadar yaklaşık 2400 km. olan kral yolunu bir kervanın tamamlaması, zamanın normal şartlarında -Herodotos'a göre- 90 gün sürmekteydi. Ancak nöbetleşe çalışma yöntemiyle bu zaman bir iki hafta daha azaltılabilmektedir. Yine bu sistem sayesinde ne kötü hava koşulları ne de gecenin karanlığı habercileri engelleyebilmiş, böylece krallar bu sistem ile çeşitli eyaletlere mesajlarını yollayarak Pers yönetiminin etkisini ve büyüklüğünü en uzak noktalara bile hissettirmiştir¹⁴⁰.

¹³⁴ D. Magie, *Anadolu'da Romalılar 2: Batı Anadolu ve Zenginlikleri* (çev. Nezhil Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul 2002, s. 13-15.

¹³⁵ R. Ghirshman, *a.g.e.*, s. 145. Söz konusu yollar arasında, Susa ve Persepolis'i bağlayan yol anılmaya değerdir. Zira bu yolun taş kaldırımli bir kısmı hala Behaban yakınlarında varlığını sürdürmektedir, D. Graf, *a.g.m.*, s. 186-187.

¹³⁶ E. Dusinberre, *a.g.e.*, s. 3.

¹³⁷ R. Ghirshman, *a.g.e.*, s. 145; Hdt. VIII.98'de Pers haberleşme sisteminden bahsedilmektedir.

¹³⁸ G. S. Goodspeed, *a.g.m.*, s. 254; Pers krallarının memleketin herhangi bir noktasında vuku bulan olaylardan hızlı bir şekilde haberdar olabilmesini sağlayan meşhur posta sisteminin ana merkezlerini kral I. Darius yeniden organize etmiştir. Daha sonra kral yolunun devamı niteliğinde olan, Susa'dan Persepolis ve Pasargaday'a giden yollar da bu sisteme dahil edilmiştir, R. Frye, *The History of Ancient Iran*, München 1983, s. 109.

¹³⁹ R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets*, Chicago 1969, s. 38; 1 marriş =10 litre, bkz. A. Kuhrt, *a.g.e.*, 2007, s. 884.

¹⁴⁰ D. Graff, *a.g.m.*, s. 167; Pers imparatorluğunun kullanmış olduğu yol güzergahları tarihi süreç içerisinde birçok değişikliğe uğrasa da esas olarak bugün hala kullanılmaya devam etmektedir. Özellikle Fenike ve Kilikyalı ticaret gemilerinin demirlediği Doğu Akdeniz kıyıları günümüzde de kullanılması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanında Kızıl Deniz'den Umman Körfezine kadar ulaşan ve Hint Okyanusu vasıtasıyla İndus Nehri'ne uzanan yollar da bunlara dahil edilebilir, M. Brosius, *a.g.e.*, s. 57.

İmparatorluk içerisinde dokunulmazlıkları olan kraliyet ulaklarının getirmiş olduğu emirlerin satraplar tarafından okunması, Pers krallarının satraplar üzerindeki denetimini hissettirmeleri için oldukça etkili olmuştur¹⁴¹. Öyle ki bazı satrapların büyük kraldan bir haber aldıklarında secde ederek alçakgönüllü bir şekilde yeri öpmüştür¹⁴².

Şüphesiz askeri, ticari vs. gibi amaçlarla yapılacak seyahatlerin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Eyaletlerden geçen yollar, geçtiği bölgenin satrapları ve kralın görevlendirdiği adamlar tarafından güvenlik altına alınmıştır. Bu görevliler yolları sürekli kontrol etmiş, halkın içinde yaşayan isyancılardan seyahat edenleri ve kraldan gelen emirleri korumakla görevlendirilmiştir¹⁴³. Ksenophon'da geçen (*an.* I.9.13), "Yollarda sık sık, ayakları, elleri kesilmiş, gözleri çıkarılmış insanlar görülyordu. Bu yüzden Kyros'un eyaletinde, Yunanlılar ve Barbarlar, kimseye zararları dokunmadıkça, çekinmeden diledikleri yere gidebiliyor ve yanlarında gerekli her şeyi taşıyabiliyorlardı." ifadesi, ülke içerisinde emirlere uymayan, huzur bozan kişilerin ağır şekilde cezalandırıldığını göstermektedir¹⁴⁴.

Büyük İskender'in Akamenid hanedanlığına son vermesi ile satraplık sisteminin Makedon kral tarafından zamanın şartlarına göre bazı değişikliklerle kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu, generalleri arasında politik bir mücadelenin merkezi olmuş ve bu suretle Pers satraplık sistemi ortadan kalkmaya başlamıştır.

Kaynakça

- ABBOT, J., *Cyrus the Great*, New York-London 1994.
 Ach.Hist., *Achaemenid History*.
 AESCHYLUS, *Persians* (transl. Herbert Weir Smyth), Harvard University Press, 1926.
 AESCHYLUS, *Persler* (çev. Güngör Dilmen), Eski Yunan Tragedyaları 1, İstanbul 1997.
 Aischyl. Pers. *Aeschylus, Persae*
 AJPh, *The American Journal of Philology*
 ARISTOPHANES, *Acharnians*, The Eleven Comedies, Anonymous, New York, Liveright. 192?
 Aristoph. Ach. *Aristophanes, Acharnenses*
 Arr. an., *Arrianos, Anabasis*
 ARRIANOS, *Aleksandrou Anabasis* (çev. Furkan Akderin), İstanbul 2005.
 BAELIEU, A.P., "World Hegemony 900-300 B.C" *A Companion to the Ancient Near East*, Ed. Daniel Snell, Oxford 2005, 48-61.
 BALCER, J.M., "The Athenian Episkopos and the Achaemenid King's Eye", *AJPh.*, Vol. 98, 3/1977, 252-263.
 BALCER, J.M., *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.*, New York 1993.
 BLOIS, D.,-SPEK, V.D., *An Introduction to the Ancient World*, London-New York 2008.
 BOSWORTH, A.B., *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk* (çev. Hamit Çalışkan), Ankara 2005.
 BRIANT, P., "Historie de l'empire Perse de Cyrus à Alexandre", *AchHist* X, Leiden 2006.

¹⁴¹ P. Briant, *a.g.e.*, s. 344.

¹⁴² T. Holland, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁴³ P. Briant, *a.g.e.*, s. 368; V. Sevin, *a.g.m.*, s. 276.

¹⁴⁴ Stratejik mevkilere inşa edilen ve süvariler tarafından korunan kaleler de yolları ve çevresinde bulunan yerleşim alanlarını korumak zorundaydı, G. S. Goodspeed, *a.g.m.*, s. 254.

- BRIANT, P., *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana Eisenburg 2002.
- BROSIUS, M., “Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region”, *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Power, Black Sea Studies* 11, Aarhus 2010, 29-40.
- BROSIUS, M., *The Persians*, New York 2006.
- CAH., *Cambridge Ancient History*
- CASABONNE, O., “Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler”, *Arkeoatlas*, 6, 2007, 20-35.
- CAUER, D., “Achaemenidai” *RE*, Band 1, Stuttgart 1894, 200-204.
- CTESIUS, *Persica. Ctesias' History of Persia* (transl. By Lloyd Llewellyn-Jones and James R. Robson), London-New York 2010.
- Çev., *Çeviren*
- DB., *Darius Behistun Kitabesi*
- DIODOROS, Siculus, *Diodori Bibliotheca Historica*, Ed. F. Vogel and K.T. Fischer, Leipzig 1906.
- Diod. *Diodorus Siculus*
- DNP, *Der Neue Pauly*
- DUSINBERRE, E., *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge 2003.
- EIr., *Encyclopædia Iranica*
- FARROKH, K., *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Oxford-New York 2007.
- FOL, A.-HAMMOND, G.L., “Persia in Europe Apart From Greece”, *CAH.*, Vol. 4, 1988, 234-253.
- FRYE, R., *The History of Ancient Iran*, München 1983.
- GARTWAITE, G., *The Persian*, Oxford 2005.
- GHIRSHMAN, R., *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Montreal-Victoria-Cape Town 1954.
- GOODSPEED, G.S., “The Persian Empire from Darius to Artaxerxes”, *The Biblical World*, Vol. 14, 4/1899, 251-257.
- GRAF, D., “Palestine in the Persian Through Roman Periods”, *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, 222-228.
- GRAF, D., “Persian Royal Road System”, *AcbHist.* VIII, Ed. by Heleen Sancisi-Weerdenburg, Amelie Kuhrt, Margaret Cool Root, Leiden 1994, 167-189.
- GRAY, G.B.- CARY, M.- LITT, D., “The Reign of Darius”, *CAH.*, Vol. 4, 1988, 173-228.
- HALLOCK, R.T., *Persepolis Fortification Tablets*, Chicago 1969.
- Hdt., *Herodotos, Historia*
- HEAD, D., *The Achaemenid Persian Army*, Yorkshire 1992.
- HERODOTOS, *Histories* (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul 2009.
- HERZFELD, E., *The Persian Empire: Studies in Geography And Ethnography Of The Ancient Near East*, ed. G. Walser, Wiesbaden 1968.
- HOLLAND, T., *Persian Fire*, New York 2007.
- HORNBLLOWER, S., *The Greek World 479 – 323 B.C.*, New York 2011.
- JACOBS, “Achaemenid Satrapies”, <http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-satrapies>
- KAPTAN, D., “On the Satrapal Center in Northwestern Asia Minor”, *Achaemenid Anatolia; Proceedings of the First Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma 15-18 August 1997, 57-64.
- KİTAB-I MUKADDES (Tevrat), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.
- KONAÇ, V., *Anadolu'da Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- KSENEPHON, *Hellenica* (transl. Rex Warner), Penguin Classics, Harmondsworth, 1966.
- KSENEPHON, *Oeconomicus*, (transl. H.G. Dakyns), 1897.
- KSENEPHON, *Anabasis* (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1998.

- KSENOPHON, *Kyrupaideia* (çev. Furkan Akderin), İstanbul 2007.
Ktes., *Ktesias*
- KUHRT, A., *Eskiçağda Yakın Doğu* (çev. Dilek Şendil), Cilt 2, İstanbul 2009.
- KUHRT, A., *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, London-New York 2007.
- LLOYD, S., *Türkiye'nin Tarihi* (çev. Ender Varinlioğlu), Ankara 2000.
- LORENTZ, H., "Achaemenid Dynasty", *Historical Dictionary of Iran I*, Lanham-Maryland-Toronto-Plymouth 2007, 4-6.
- MAGIE, D., *Anadolu'da Romalılar 2: Batı Anadolu ve Zenginlikleri* (çev. Nezhil Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul 2002.
- MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 1970.
- MEADOWS, A., "The Administration of the Achaemenid Empire", *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*, London 2005, 181-209.
- MELLINK, M., "Anatolia", *CAH*, Vol. 4, 1988, 211-233.
- MEMİŞ, E., *Eski Mezopotamya Tarihi*, Bursa 2007.
- MIEROOP, M.V., *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.Ö. 3000-323* (çev. Sinem Gül), Ankara 2006.
- MORRIA, I.-SCHEIDEL, W., *The Dynamics of Ancient Empire: State Power from Assyria to Byzantium*, New York 2009.
- OLMSTEAD, A.T., "Persia and the Greek Frontier Problem", *Classical Philology*, Vol. 34, 4 / 1939, 305- 322.
- Plut. *Plutarchus*,
- PLUTARCHOS, *Plutarch's Lives (Artaxerxes) XI* (transl. Bernadotte Perrin), London 1943.
- RE., *Realencyclopädie*
- RÖLLIG, W., "Satrapes", *DNP*, Band II, Stuttgart 1996, 111.
- SCHMITT, R., "Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca. 700 to 330. B.C.", *Ehr*, Vol.1, Londra-Costa Mesa 1986, 414-426.
- SEKUNDA, N., "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia", *AchHist*. VI, Leiden 1991, 83-143.
- SEVİN, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları 2*, İstanbul 1982, 268-277.
- Strab. *Strabon*
- STRABON, *Geographike X-XII* (transl. Horace Leonard Jones), London 1944.
- STRABON, *The Geography Of Strabo* (LOEB-transl. Horace Leonard Jones), Book X-XII, Vol. V, Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London 1928.
- STRABON, *The Geography Of Strabo* (LOEB-transl. Horace Leonard Jones), Book XV-XVI, Vol. VII, London, New York 1917.
- TEKİN, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2008.
- THUKYDIDES, *Peloponnesos Savaşları* (çev. Furkan Akderin), İstanbul 2010.
- TOLMAN, H.C., *Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemenidan Inscriptions Transliterated...*, Nashville 1908.
- TUPLIN, C., "All the King's Men", *The World of Achaemenid Persia*, Ed. by John Curtis, St John Simpson, London-New York 2005, 51-61.
- WATERS, M.-CLAIRE, E., "Applied Royal Directive: Pissouthnes and Samos", *Der Achämenidenhof*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010, 817-828.
- WEISKOPF, M., *The So-Called Great Satrap's Revolt 366-360 B.C.*, Wiesbaden, Stuttgart 1989.
- WIESEHÖFER, J., "Satrap", *DNP*, Band II, Stuttgart 1996, 108-110.
- WIESEHÖFER, J., *Antik Pers Tarihi* (çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul 2003.
- Xen. an., *Ksenophon, anabasis (On Binlerin Dönüşü)*
- Xen. hell., *Ksenophon Hellenica*
- Xen. Kyr., *Ksenophon, Cyrupaideia*
- Xen. oik., *Ksenophon, Oeconimicus*

YILDIRIM, Nimet, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2012.

YILDIRIM, Nimet, *İran Mitolojisi*, İstanbul 2012.a

YOUNG, T.C., "Persians", *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, 295-300.